

Burgemeesters en activisme tijdens en na Wereldoorlog I (1914-1921)*

JAN NAERT

INLEIDING EN OPZET

Als gevolg van de Duitse bezetting in de herfst van 1914 functioneerden de centrale Belgische statelijke structuren niet langer zoals voorheen. De vlucht van de Belgische regering naar onbezet Frankrijk is het duidelijkste voorbeeld. Ook de werking van de centrale administratie stakte al snel. Samen met de eerste Duitse maatregelen zorgde deze evolutie ervoor dat de politieke horizon van de Belgische burgers niet verder reikte dan de grenzen van de steden en gemeenten.¹ Een onmiddellijk effect hiervan was de machtsuitbreiding van het lokale bestuursniveau.² De bezetter besloot geen Duitse burgemeesters aan het hoofd van de Belgische gemeenten te benoemen vanwege de hoge nood aan militairen aan beide fronten. Als de zittende Belgische burgemeesters aanbleven, werd bovendien de orde in het bezette land bewaard. Hiervoor konden de Duitse bevelhebbers steunen op een sterk uitgebouwd netwerk van steden en gemeenten. Die hadden doorheen de 19de eeuw heel wat autonomie verworven in de jonge Belgische liberale staat.³

Vanaf 1915 kreeg de Duitse *Flamenpolitik* vorm. Het einddoel was een blijvende controle over, en invloed in het naoorlogse België.⁴ Naarmate de oorlogsjaren vorderden, werd de samenwerking tussen de activisten en de Duitse bezetter steeds nauwer en openlijk.⁵ Burgemeesters vervulden een belangrijke rol als politieke

* Ik wil Antoon Vrints danken voor de vele constructieve kritieken en opmerkingen bij eerdere versies van de tekst.

1. S. De Schaepdrijver, *De Grote Oorlog: het Koninkrijk België tijdens de Eerste Wereldoorlog*, Amsterdam, 1997, pp. 116-118.
2. B. Majerus, *Occupations et logiques policières: la police bruxelloise en 1914-1918 et 1940-1945*, Bruxelles, 2007, pp. 19-24.
3. M. Van Ginderachter, "An Urban Civilization. The Case of Municipal Autonomy in Belgian History (1830-1914)", in: W. Whyte (Ed.), *Nationalism and the reshaping of urban communities in Europe, 1848-1914*, New York, 2011, pp. 110-130.
4. L. Wils, *Onverfranst, onverduits? Flamenpolitik, Activisme, Frontbeweging*, Kalmthout, 2014, pp. 319-329.
5. Er zijn verschillende interpretaties mogelijk van wat de term activisme nu juist inhoudt. Hier wordt gekozen voor de benadering zoals geformuleerd door Lode Wils in bovenvermeld werk: "Het activisme, dat wil zeggen een anti-Belgische beweging zoals er voor de oorlog geen bestond,

intermediair in het bezette land. Daarom ijverden de activistische leiders voor burgemeestersbenoemingen uit eigen rangen. Dit zou de machtspositie van de activisten in bezet België gevoelig versterken.

De opzet van dit artikel is tweeledig. Ten eerste wordt nagegaan of er sprake was van een activistische benoemingspolitiek van burgemeesters. Belangrijke lokale studies hebben deze problematiek reeds behandeld, maar het onderwerp is nog nooit systematisch geanalyseerd op een manier die lokale casussen overstijgt. In tweede instantie wordt het vraagstuk van de benoemingspolitiek verbonden met de naoorlogse periode, waarin de Belgische staat activisten en incivieken bestrafte. De epuratie (zuivering) van het lokale politieke personeel, in casu burgemeesters, was tot nog toe geen onderwerp van studie.⁶

De vraag naar de benoemingspolitiek en de activistische invloed hierop werd beantwoord met behulp van twee bronnencollecties. Enerzijds is er het materiaal uit het archief van de Raad van Vlaanderen. Dit zijn briefwisselingen en verslagen uit allerlei vergaderingen.⁷ Daarnaast zijn er de benoemingsdossiers van burgemeesters, opgesteld door het ministerie van Binnenlandse Zaken.⁸ Onderzoek naar de naoorlogse zuivering van de burgemeesters en hun plaatsvervangers tijdens en na de oorlog, werd gevoerd aan de hand van diezelfde benoemingsdossiers. De dossiers zijn het verslag van administratief onderzoek naar de houding van burgemeesters.⁹ Dit onderzoek werd uitgevoerd op provinciaal bestuursniveau en kwam er meestal op vraag van het ministerie van Binnenlandse Zaken.

WETTELIJK KADER EN DE CONVENTIES VAN DEN HAAG (1907)

De Belgische regering stemde op 4 augustus 1914, de dag van de Duitse inval, een pakket oorlogswetten. Eén daarvan instrueerde rondom hun houding in geval België werd aangevallen en bezet. Ter verduidelijking stuurde het ministerie van

is door de Duitsers kunstmatig op de Vlaamse beweging ingeënt. Maar zij hebben dat maar gekund omdat de boom ontvankelijk was voor die nieuwe twijg, omdat er dus voldoende verwantschap bestond tussen beide, zodat antibelgicisme en völkische opvattingen geen volledig vreemd gewas waren voor de Vlaamse beweging van 1914."

6. Zie de verschillende werken van Jos Monballyu. L. van Ypersele & X. Rousseaux, *La patrie crie vengeance: la répression des 'inciviques' belges au sortir de la guerre, 1914-1918*, Bruxelles, 2008 en S. De Wilde & F. Verleden, *Ambtenaren in dienst van de vijand. De bestraffing van het activisme in de Belgische rijksadministratie (1918-1921)*, in: *BMGN – Low Countries Historical Review*, jg. 124, 2009, nr. 1, pp. 30-56.
7. L. Vandeweyer, *Het conglomerataarchief van de Raad van Vlaanderen, het Propagandabureau, Nationaal Verweer, de Nationalen Bond voor de Belgische Eenheid, Jacques Pirenne en Henri Pirenne, 1908-1939*, Brussel, 2012, p. 636.
8. Zoals bewaard in de verschillende provinciale archieven en Rijksarchieven in de provincies. Er zijn ook kopijen bewaard van al de dossiers in het ARA in Brussel. (ARA, Ministerie Van Binnenlandse Zaken (MVBZ), Benoemingsdossiers burgemeesters, nr. 510-1651).
9. Zie ook: N. Wouters, *Straf- en zuiveringsdossiers na WOII als bron voor lokale geschiedschrijving*, in: *Bladwijzer*, nr. 5, 2012, pp. 9-17.

Binnenlandse Zaken ook nog een omzendbrief.¹⁰ Beide documenten vormden de krijtlijnen waarbinnen de gemeentelijke overheden dienden te ageren tijdens de bezetting. De kernboodschap was duidelijk: De gemeentebesturen moesten op post blijven en de orde bewaren, indien nodig zelfs in samenwerking met de bezetter. Verder stonden ze onder meer aan de provincieraden, bestendige deputatie en gemeenteraden toe om extra maatregelen te nemen met betrekking tot ravitaillering en prijsbepalingen van voedsel. Ze hadden hiervoor niet langer de toestemming nodig van de koning.

Voor het overige waren de instructies vaag geformuleerd. Dit was een rechtstreeks gevolg van het wettelijk kader waarop ze gebaseerd waren, het internationale oorlogsrecht. Dat oorlogsrecht, de Conventies van Den Haag (1907), vormde de wettelijke basis voor de rechten en plichten van zowel de militaire bezetter als de vertegenwoordigers van de bezette bevolking. De meeste bepalingen over de houding van de bezette bevolking waren om allerlei redenen, onduidelijk.¹¹ Verschillende historici die zich specialiseerden in de Belgische bezettingsgeschiedenis beklemtoonden dan ook dat beide teksten nog net houvast boden voor een eerste reactie in een korte oorlog, maar niet voor een zware bezetting die vier jaar lang zou duren.¹² Rechtshistoricus Herman Van Goethem schreef terecht dat er zich in bezet België een praktijk van verregaande institutionele samenwerking ontwikkelde met de Duitse bezetter. Dit was volgens hem mogelijk omdat het vooral ging om niet-politieke zaken.¹³

BURGEMEESTERS EN ACTIVISTEN IN BEZET BELGIË

De instructies van de Belgische regering en de snelle en gewelddadige Duitse inval zorgden vaak voor chaos en onduidelijkheid. Sommige burgemeesters sloegen samen met de rest van het dorp op de vlucht, anderen overlegden met lokale elites wat de mogelijkheden waren. De burgemeesters vormden vaak het centrale aanspreekpunt bij de eerste confrontaties tussen de oprukkende legers en de Belgische steden en gemeenten. In veel gevallen beschouwde de Duitse legerleiding hen als

10. *Loi du 4 août 1914, relative aux délégations en cas d'invasion du territoire*, in: *Bulletin de Ministère de l'Intérieur: 1914*, Bruxelles, 1921, pp. 97-98 en *Instructions pour les administrations communales, au cas où le territoire serait envahi*, in: *Bulletin de Ministère de l'Intérieur: 1914[...]*, p. 98.
11. Zie hiervoor: I. Hull, *A Scrap of Paper: Breaking and making International Law during the Great War*, Ithaca, 2014, pp. 95-140.
12. B. Majerus, *Controlling urban society in Brussels during World War I. Cooperation between Belgian authorities and the forces of military occupation*, in: R. Chickering & M. Funck (red.), *Endangered Cities: Military Power and Urban Society in the Era of World Wars*, Leiden, 2004, pp. 66-68 en A. Deperchin & L. Van Ypersele, *Droit et occupation: les cas de la France et de la Belgique*, in: J. Horne (red.), *Vers la guerre totale: Le tournant de 1914-1915*, Paris, 2010, pp. 163-165.
13. H. Van Goethem, *La Convention de la Haye, la collaboration administrative en Belgique et la persécution des juifs à Anvers*, in: *Bijdragen tot de Eigentijdse Geschiedenis*, nr. 17, 2006, pp. 121-126.

de vertegenwoordigers van hun respectieve steden en gemeenten. Historica Sophie De Schaepdrijver omschreef het als volgt: “*De rol van de vroede vaders was daarbij cruciaal: zij vormden ‘de eerste lijn’ die de invaller tegemoet-trad... in hún persoon werd de hele burgerbevolking verantwoordelijk gesteld, vernederd en geïntimideerd*”.¹⁴ Dit leidde soms tot successen zoals in Brussel en Gent. Daar verliep de installatie van het bezettingsregime zonder bloedvergieten, als gevolg van een onderhandelde overgave van de stad. Maar even vaak werden burgemeesters samen met andere lokale notabelen door de Duitse troepen gegijzeld, mishandeld en zelfs vermoord in de eerste weken en maanden van de inval.¹⁵

Die Duitse aanvals- en geweldlogica veranderde eind 1914, begin 1915 wanneer de bewegingsoorlog vastliep aan de Franse en Belgische oevers van de Marne en de IJzer. Vanaf dan beseftte de Duitse legerleiding dat een bepaalde *modus vivendi* noodzakelijk was in het bezette land. Ze wilde op zijn minst de controle behouden en zo de gewenste *Ruhe und Ordnung* bewerkstelligen.¹⁶ Die veranderende logica dwong de bezetter om op lokaal niveau de machtspositie van de burgemeester te affirmeren en te consolideren. De dagelijks uitgehangen verordeningen die de Duitse bezetter ook liet publiceren in de gecensureerde pers, vormen hiervan het duidelijke bewijs. Of het nu graan, paarden, werk- en voertuigen of mensen waren die opgevorderd werden, overal was de burgemeester de verantwoordelijke om dit samen met het gemeentepersoneel te organiseren. Zij vervulden ook vaak een sleutelrol bij de eerste initiatieven die de gebrekkige voedselvoorziening het hoofd moesten bieden. Dit deden ze niet alleen in samenwerking met de lokale en regionale afdelingen van het Nationaal Comité van Hulp en Voeding (NCHV), maar ook in stedelijke en gemeentelijke initiatieven. Tot slot werd ook verwacht dat zij op politieel vlak samen met hun nieuwe meesters de orde bewaarden.

De plaatselijke bewindvoerders werden dus niet alleen geduld, zij werden rechtstreeks door de Duitse bezetter ingeschakeld in de organisatie van zijn bezettingsspolitiek. Van belang is vooral dat dit altijd gebeurde onder het primaat van het Duitse burgerlijke en militaire bestuur. Het verbaast dan ook niet dat burgemeesters en ander lokaal politiek personeel die te opstandig, controversieel en kritisch waren zonder pardon gestraft, ontslagen, gevangen gezet of gedeporteerd werden naar Duitsland. Dat beeld bevestigt de opvatting dat de Duitse bezettingsspolitiek volledig in functie stond van de militaire veiligheid en het verloop van de oorlog.¹⁷

14. S. De Schaepdrijver, *Bolwerk Brugge. Bezette stad in 14-18*, Brugge, 2014, p. 44.

15. J. Horne & A. Kramer, *German atrocities, 1914: A history of denial*, New Haven, 2001, pp. 89-140.

16. S. De Schaepdrijver, *L'Europe occupée en 1915. Entre violence et exploitation*, in: J. Horne (red.), *Vers la guerre totale [...]*, pp. 121-153.

17. A. Kramer, *Besatzung (Westen)*, in: G. Hirschfeld, G. Krumeich & I. Renz, *Enzyklopädie Erster Weltkrieg*, Paderborn, 2003, pp. 381-384.

Het bezette land moest op zo'n efficiënt mogelijke manier bestuurd worden in functie van de Duitse oorlogsmachine. Blijft echter de vraag in welke mate die korte termijnvisie op de bezettingspolitiek convergeerde met bepaalde aspecten van de *Flamenpolitik*. De meeste onderzoekers zijn het er immers over eens dat de *Flamenpolitik* hoofdzakelijk lange termijn doelstellingen had. Ondanks het gebrek aan een homogeen programma, bestond de kerngedachte er namelijk in om een satellietstaat te creëren die op termijn afhankelijk zou zijn van Duitsland.¹⁸

FLAMENPOLITIK

Samen met de veranderende bezettingslogica, boekte de bezetter voorzichtig zijn eerste kleine successen met de *Flamenpolitik*. Zo toonde Luc Vandeweyer aan dat de Duitse autoriteiten en activisten samenwerkten om verschillende ministeriële departementen in handen te krijgen.¹⁹ Dit vormde het bewijs dat de bezetter wel degelijk bereid was om de activistische elite tegemoet te treden in haar aspiraties.

De belangrijkste kernen van activisten bevonden zich vooral in Gent, Antwerpen en Brussel. Maar naarmate de oorlog vorderde en het erop leek dat de Duitse bezetter militair misschien wel de bovenhand zou krijgen, probeerden activisten ook voet aan de grond te krijgen in de minder verstedelijkte gebieden.²⁰ Concreet gebeurde dit vanaf eind 1917, met optochten, initiatieven als Volksopbeuring, Kolenverdeling voor Vlaanderen, propagandameetings en het activeren en contacteren van personen die al voor de oorlog bekend waren als Vlaamsgezind.²¹ Dit liep echter niet altijd van een leien dakje. Heel vaak stootten zij op hevige tegenkanting.²² De activiteiten en infiltraties op het lokale niveau werden vanaf 1917 vanuit het nationale niveau gestuurd. De verschillende organen die dit coördineerden waren de Raad van Vlaanderen, de propagandadiensten en de Commissie van Gevolmachtigden.²³ Niettegenstaande de activistische leiders er door de bezetting heen in slaagden om de Duitsers te laten ingaan op belangrijke verzuchtingen, sloeg de machtsbalans wel altijd door naar Duitse kant. Zij voerden finaal het laatste woord, hoe hard de activisten ook probeerden om beslissingen

18. L. Wils, *Onverfranst, onverduits? [...]*, p. 44.
19. L. Vandeweyer, Activisten op veroveringstocht in de administratie. Machtsverwerving in het Ministerie van Financiën tijdens de Eerste Wereldoorlog, in: *Wetenschappelijke tijdingen*, jg. 55, 1996, nr. 1, pp. 29-59.
20. L. Vandeweyer, Het Activisme in Limburg tijdens de Eerste Wereldoorlog, Deel I, in: *Limburg. Het Oude Land van Loon*, nr. 76, 1997, pp. 96-125.
21. K. Van Hoorick, De 'humanitaire' kant van het activisme: de vereniging Volksopbeuring te Mechelen, in: *Wetenschappelijke Tijdingen*, jg. 53, 1994, nr. 2, pp. 99-101.
22. Twee goed bestudeerde voorbeelden zijn: K. Van Hoorick, Het activisme te Mechelen (1914-1918), in: *Belgisch tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, nr. 3-4, 1993, pp. 521-522 en L. Vandeweyer, *Een kleine stad in een Grote Oorlog: De Eerste Wereldoorlog en het Activisme te Tienen en omgeving*, Tienen, 2003.
23. L. Vandeweyer, Het Activisme in Limburg [...], pp. 96-125.

te beïnvloeden. Dit betekent echter niet meteen dat bemiddelingen, vragen én benoemingen per definitie kansloos waren.

EEN ACTIVISTISCHE BENOEMINGSPOLITIEK OP HET LOKALE POLITIEKE NIVEAU?

Klopt de stelling van Pieter van Hees die beklemtoont dat activisten op provinciaal en gemeentelijk niveau geen bestuurlijke macht konden vergaren?²⁴ Hij stelt dat de uitzondering de regel bevestigt, nl. Gent. Daar slaagden zij er wel in om in de zomer van 1918 met hulp van de bezetter een activistisch schepencollege te vormen met aan het hoofd een Duitse burgemeester, Frans Künzer.²⁵ De grondige studies naar de lokale activistische inplanting in Brussel²⁶, Antwerpen²⁷, Limburg, Midden Brabant²⁸ en Tienen suggereren een minder eenduidig verhaal.

Verwijzend naar enkele van die lokale studies, erkent Lode Wils dat de activisten wel degelijk de ambitie hadden om zich meester te maken van het gemeentelijke niveau. Dit probeerden ze door strategische benoemingen te beïnvloeden. Want het was niet enkel op centraal administratief niveau in Brussel dat er kansen voor het grijpen lagen. Er waren door de oorlogsjaren heen in verschillende steden en gemeenten heel wat burgemeestersposten vrijgekomen. Het gros van de burgemeesters had immers al voor de Duitse inval een gezegende leeftijd bereikt. Een bijkomende omstandigheid was dat burgemeesters afgezet of gevlucht waren naar Nederland, Frankrijk of Engeland.

In de Raad van Vlaanderen laaiden de discussies hierover een eerste keer op in de zomer van 1917.²⁹ De kwestie van een lokaal streven naar macht kwam in eerste instantie op de agenda doordat verschillende Brusselse gemeentebesturen de door de Duitsers besloten taalwetgeving niet navolgden. Dit was vooral het geval in het onderwijs en de gemeentelijke administratie. Langzamerhand gingen de activisten, werkzaam in de Commissie van Gevolmachtigden voor Binnenlandse Zaken, ook proberen om andere burgemeestersbenoemingen te beïnvloeden. Zo dachten enkele activisten er in juni 1918 aan om nieuwe burgemeesters te benoemen in enkele gemeenten die dicht bij het front lagen. Daar keerden de gevluchte bur-

24. P. van Hees, *Activisme*, in: *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging (NEVB)*, Tielt, 1998, pp. 205-224.

25. Zie hiervoor: D. Vanacker, *Het activistisch avontuur*, Gent, 1991, p. 369.

26. B. Majerus, *Occupations et logiques policières [...]*, pp. 22-23 hij haalt onder meer het plan van Jules Spincemaille aan om de Groot-Brusselse stedelijke agglomeratie te hervormen. Zie zijn rapport: ARA, Raad Van Vlaanden (RVV), Notulen Commissie Binnenlandsche zaken, 479, 01/09/1918.

27. A. Vrints, *Bezette stad [...]*, pp. 148-157.

28. L. Vandeweyer, Het conflict tussen patriotten en activisten. De clerus in het kanton Asse tijdens de Eerste Wereldoorlog, in: *Eigen Schoon en De Brabander*, jg. 94, 2011, pp. 304-347 en Splijtzwammen in Sint-Martens-Bodegem. Activisten in een Pajotse dorpsgemeenschap tijdens de Eerste Wereldoorlog, in: *Eigen Schoon en De Brabander*, jg. 85, 2002, nrs. 1-2-3-4, pp. 91-150.

29. ARA, RVV, Notulen van de Eerste raad van Vlaanderen, 20/07/1917.

Jules Spincemaille, 1919. [ADV, VFAL 1385]

gers langzaamaan terug. Karel Heynderickx, de Gevolmachtigde voor Binnenlandse Zaken, zag dit als een buitenkans en opperde om het gemeenterechtelijke kader uit te breiden. Hij wilde burgemeesters niet enkel buiten de gemeenteraad kunnen benoemen maar wilde er ook laten benoemen die van buiten de gemeente afkomstig waren. Hijzelf sprak over beroepsburgemeesters en stond een doorgedreven centralisering voor waarbij enkele gemeenten onder het bestuur van één burgemeester kwamen.³⁰ Hoewel diens naaste medewerker Jules Spincemaille beloofde het plan te onderzoeken, bleef het dode letter.

Dat een lokaal streven naar macht hen meer voet aan de grond zou doen krijgen bij de bevolking, daar waren de meeste leden van de Raad van Vlaanderen het over eens.³¹ Maar de concrete toepassing ervan en de manier waarop zorgde voor hevige discussies. Het waren de Jong-Vlamingen die voor de vlucht vooruit kozen. Bij monde van Achiel Brijs³² opperden zij om eerst en vooral de schepencolleges in het Brusselse af te zetten. Zij wilden duidelijk maken dat hun activistische schepencolleges goed werk zouden leverden. Op die manier zou weldra het hele land ervoor gewonnen zijn. In Brussel was burgemeester Adolphe Max sinds zijn deportatie naar Duitsland, uitgegroeid tot een symbool van nationaal verzet. Bovendien kwamen de verschillende burgemeesters van de Brusselse agglomeratie en de verschillende voorsteden net als voor de bezetting op geregelde basis bijeen in overkoepelende Groot-Brusselse burgemeesters-conferenties.³³ Die laatsten waren een doorn in het oog van de Brusselse activisten, omdat zij zich zo collectief konden verzetten tegen de effecten van de *Flamenpolitik*. De activisten beschouwden de conferenties dan ook als het belangrijkste verzet tegen hun werking in de hoofdstad. Majerus beklemtoonde in zijn werk over de Duitse bezetting van Brussel, vooral de onwil van de Duitse bezetter die vreesde dat een lokaal activistisch streven naar macht de voedselvoorziening, elektriciteits- en gasvoorzieningen zou verstoren. Hiernaast voerde de Duitse bezetter ook aan dat er onvoldoende bekwaam politiek personeel was.³⁴

Jules Spincemaille, de directeur-generaal van het Vlaams Ministerie van Binnenlandse Zaken en verantwoordelijke voor gemeentezaken, verzette zich tegen de Jong-Vlaamse visie.³⁵ Hij was realistischer in zijn analyse en geloofde net als de

30. ARA, RVV, Notulen Commissie Binnenlandsche zaken, 08/09/1918.

31. ARA, RVV, Notulen Commissie Binnenlandsche zaken, 01/08/1917.

32. H. Mommaerts & P. van Hees, *Brijs, Achiel*, in: *NEVB [...]*, p. 602.

33. Voor meer informatie over de Conferentie zelf, en de context van de lokale autonomie zie de verschillende literatuurtips in volgend artikel: C. Kesteloot, Un interlocuteur mal connu: la Conférence des Bourgmestres de Bruxelles à l'heure des occupations, in: *Cercle d'histoire de Bruxelles*, 2011, pp. 3-8.

34. B. Majerus, *Occupations et logiques policières [...]*, p. 24.

35. B. Daems, Jules Spincemaille (1882-1954) en de Vlaamse beweging, in: *Wetenschappelijke tijdingen*, jg. 65, 2006, nr. 1, p. 12.

bezetter niet dat de activisten al genoeg capabel politiek personeel hadden om de schepen- en burgemeestersposten te bevolken. Bovendien was het lokale politieke niveau niet het meest cruciale om de belangrijkste Vlaamse eisen te realiseren. Het leek hem dan ook verstandiger om enkel maar vijandiggezinde burgemeesters af te zetten en te vervangen door activisten. Op die manier zou ook de Belgische wetgeving niet overtreden worden. Burgemeesters konden immers benoemd worden buiten de gemeenteraad.

Ondanks hun ideeën om een lokale greep naar de macht te organiseren, bleken enkele protagonisten ook zeer nuchter. Ze stootten immers vaak op tegenstand en onwil van de Duitse overheden die niet altijd wilden ingrijpen bij grote en principiële kwesties.³⁶ Spincemaille, immer wantrouwig ten opzichte van de Duitse politiek, klaagde herhaaldelijk over die toestand: *“Het gebeurt ook hoege-naamd niet zelden dat brieven betreffende deze kandidaturen [van burgemeesters] door de Duitse overheid onbeantwoord blijven.”*³⁷ De bezetter stelde zelf zijn eigen burgemeesterskandidaten voor zonder overleg met het vervlaamste ministerie van Binnenlandse Zaken en de verantwoordelijke activistische administratie.

De Duitse overmacht op vlak van bestuurszaken werd opnieuw duidelijk. Het feit dat de bezetter het laatste woord had, kwam ook duidelijk naar voren wanneer men daadwerkelijk probeerde om activistische burgemeesterskandidaten voor te stellen. Zo getuigde Arthur Faingnaert na de oorlog: *“Maar wanneer begin 1918 en later de Raad met lijsten van geschikte kandidaten afkwam ... en voorstelde de leemten aan te vullen met Vlaamsche intellektueelen uit de Duitse gevangenkampen en desnoods Duitse burgemeesters te benoemen, dan gingen de Duitschers daar niet op in.”*³⁸

Een moeilijk begin

Net als in Gent, probeerden de activisten ook in Antwerpen om een schepencollege en burgemeester te benoemen. Toen dat in de lente van 1918 daadwerkelijk lukte, kreeg men ook in Antwerpen meer hoop.³⁹ De Antwerpse activisten broedden immers al verschillende maanden op een plan om een greep op de stad te plegen. Men informeerde naar lijsten van gemeenteraadsleden en schepenen en onderzocht hoe

36. ARA, RVV, Notulen van de Eerste raad van Vlaanderen, 02/08/1917.

37. ARA, RVV, Secretariaat Binn. Zak. (Bev. BZ), Order nr. 8, ‘Burgemeesters allerlei’, Brief van de voorzitter van de Afdeling Binnenlandse Zaken, Jules Spincemaille, aan het bureau van de Raad van Vlaanderen, 29 juni 1918 en B. Daems, Jules Spincemaille [...], p. 13.

38. A. Faingnaert, *Verraad of zelfverdediging? Bijdragen tot de geschiedenis van den strijd voor de zelfstandigheid van Vlaanderen tijdens den Oorlog van 14-18*, Kapellen, 1932, p. 635.

39. Voor de activistische strijd om het stadhuis in Antwerpen werd geput uit het werk van Antoon Vrints en Daniël Vanacker. Tenzij anders vermeld, zie: A. Vrints, *Bezette stad [...]*, pp. 149-157 en D. Vanacker, *Van activist tot antifascist. Leo Augusteyns en het Vlaams-nationalisme*, Gent, 2008, pp. 516-521.

lang ze nog zetelden. In eerste instantie schoof men juli 1918 naar voren als datum waarop het lokaal streven naar macht zich zou voltrekken. Op die manier viel de inhuldiging samen met de viering van de Guldensporenslag, wat voor extra prestige zou zorgen. De activisten besloten om een laster- en beschadigingscampagne te starten waarbij het stadsbestuur zwaar op de korrel werd genomen. Maar de Duitse bezetter wilde minder snel gaan en gaf tegengas tegenover de enthousiaste activisten, wat leidde tot hevige frustraties bij die laatsten. Antoon Vrints merkt terecht op dat de activisten gesust werden met halve toezeggingen, waaraan dan geen gevolg werd gegeven. In de periode na maart 1918, wanneer al snel duidelijk werd dat juli 1918 niet mogelijk zou zijn, discussieerden de Antwerpse activisten niet alleen duchtig met de Duitse bevelhebbers, maar ook onderling. De bezetter leek dan uiteindelijk toch in te stemmen met een activistisch schepencollege. Die vaststelling leidde tot debatten over mogelijke kandidaten voor de burgemeesterspost. Vooral de Vlaamsgezinde liberaal Leo Augusteyns werd het vaakst genoemd als kandidaat. Zijn gematigd activistisch profiel en het feit dat hij geen lid was van de Raad van Vlaanderen, maakten van hem een kandidaat die volgens de activisten de meerderheid van de Antwerpse bevolking voor zich kon winnen. Maar de communicatie met de bezetter verliep moeilijk en wanneer in de tweede helft van 1918 duidelijk werd dat de Duitse militairen definitief in het defensief gedrongen waren, bleek het momentum voorbij. Dat een activistisch schepencollege wel tot stand kwam in Gent en niet in Antwerpen, wijdt Vrints aan drie factoren. Eerst en vooral, het feit dat Gent onder het strikt militaire etappen bestuur stond. Dat zorgde ervoor dat de Duitse militaire bevelhebbers een meer autonome politiek konden voeren, los van het Gouvernement-Generaal. Ten tweede bleken de Antwerpse activisten ook niet bereid om te zetelen onder een Duitse burgemeester, iets wat de Gentenaars wel toestonden (zie verder). Tot slot, en misschien wel het meest belangrijkste: Het Gentse activisme was veel sterker dan het Antwerpse. Een factor die vooral voor de Duitse bezetter van groot belang was. Een wissel van de wacht zou in Antwerpen, veel meer dan in Gent, op verzet vanuit de bevolking stuiten.

Naast de twee belangrijkste Vlaamse steden, waren er nog verschillende pogingen om op lokaal niveau in te breken in de zittende besturen. Bijvoorbeeld in Grimbergen, waar Adolf Decrée probeerde om in de lente van 1918 benoemd te worden als burgemeester, in opvolging van de overleden Auselure Van Doorselaere. Decrée was een overtuigd activist die werkzaam was voor zowel het inlichtingenbureau, Volksopbeuring als de Vlaamschen kantonalen Bond waarvan hij voorzitter was. De activistische leiding had hem warm gemaakt voor het ambt van burgemeester. Zijn benoeming zou immers samenvallen met de kermis in het dorp en er zou een Vlaamse vlag aan het gemeentehuis wapperen. Maar de benoemingsprocedure bleef aanslepen, wat tot frustratie leidde bij zowel de kandidaat als de activistische leiding.

Leo Augusteyns, s.d. [ADV, VPR 130]

De Duitse bezetter leek de benoeming te verhinderen met een wettelijke discussie over het feit dat Decrée nog geen drie jaar in Grimbergen woonde. Bovendien maakte hij geen deel uit van de gemeenteraad, wat voor de Duitsers eveneens problematisch was. De ambitieuze Decrée vond dat de activistische leiding te weinig druk zette op zijn kandidatuur en dat hij daardoor gezichtsverlies leed in de gemeente. Hij dreigde ermee om al zijn activistische werkzaamheden stil te leggen indien de benoeming niet snel een feit werd. Of hij zich aan die woorden heeft gehouden, is niet duidelijk. De waarnemende burgemeester Theophile Verhasselt bleef alleszins wel tot aan de verkiezingen van 1921 de *honneurs* waarnemen.⁴⁰

Een soortgelijk verhaal speelde zich af in Elsene⁴¹, door de activisten beschouwd als *“een vaste burcht van Walen en Franskiljons”*. Daar werd in eerste instantie geprobeerd om liberaal schepen en volksvertegenwoordiger Fernand Cocq niet benoemd te zien worden als opvolger van de overleden burgemeester, Emile Duray. In de plaats hiervan stelde de activistischgezinde vereniging Vlaamsche dageraad een zekere Wagemans voor als opvolger. Die poging tot benoeming werd gedwarsboomd door de Duitse bezetter.

Ook in Kraainem ging men op zoek naar een opvolger voor de oude en oververmoeide burgemeester, Philippe Van Hove. Die was niet langer in staat om zijn bevoegdheden uit te oefenen. Volgens de informatie vergaard door Heynderickx' ministerie van Binnenlandse Zaken waren er twee mogelijke kandidaten. De ene was eerste schepen Prosper Baccaert, de andere Theofiel Laeremans. Het is die laatste die als voldoende Vlaamsgezind werd omschreven, terwijl de andere als Fransgezind werd gepercipieerd: *“en met de kopstukken der verfranschers en der Voedingscomiteiten zooveel mogelijk onze werking dwarsboomt”*. Laeremans stond in contact met andere activisten uit de regio, organiseerde een petitie en probeerde zo voldoende handtekeningen te verzamelen om de bezetter te overtuigen van een burgemeestersbenoeming. De Raad van Vlaanderen was optimistisch over de kandidaat: *“wanneer Laeremans als burgemeester te Kraainem benoemd wordt dan is de gansche gemeente activist. Ten zeerste aanbevolen nog vandaag.”* Baccaert, zo klonk het, die deed alleen maar alsof hij Vlaamsgezind was. Hij vulde nog niet eens de boeken van de burgerlijke stand in het Nederlands in. Enkele brieven en klachten

40. ARA, Ministerie Van Binnenlandse Zaken (MVBZ), Benoemingsdossiers burgemeesters Vlaams-Brabant, nr. 742, Grimbergen, Verslag Arrondissementscommissaris (Arr. Comm.), 1921; ARA, RVV, Onderwerpdossiers: Allerlei, nr. 906, Dossier: Grimbergen, burgemeester.

41. Maakte toen deel uit van Groot-Brussel. De Duitse bezetter had een vergevorderde centralisering doorgevoerd in het Brusselse, waarbij de burgemeester van de stad Brussel in de praktijk de *primus inter pares* werd van alle burgemeesters van Groot-Brussel die samenkwamen in de Conferentie van Burgemeesters. (ARA, RVV, Bev. BZ, Order 8, Burgemeesters, allerlei, 1918, nr. 468, Briefwisseling inzake de afzetting van patriottische en de benoeming van het activisme gunstig gezinde burgemeesters en de tussenkomsten dienaangaande van voornamelijk Haller von Ziegesar, van de commissie Binn., Elsene.

later, werd ook hier de gemeenterechtelijke procedure gevolgd en werd Baccaert door de bezetter benoemd, dit vanuit zijn hoedanigheid als de eerste schepen.⁴²

In andere gevallen was er ook een personeelsprobleem dat een activistischgezinde burgemeestersbenoeming verhinderde. Zo werd in Zele⁴³ de burgemeester, Armand Rubbens, door de Duitse bezetter afgezet. De kans werd evenwel niet verzilverd door de activisten, gezien de Oost-Vlaamse Gouwraad met spijt moest laten weten dat er weinig of geen noemenswaardige activisten waren in de gemeente. Hetzelfde gebeurde in het Limburgse Neerpelt waar de dienstdoende burgemeester H. Walbers ook door de Duitse bezetter veroordeeld en afgezet werd. De activisten konden niet anders dan blijven zoeken naar een geschikte kandidaat: *“voor 't oogeblik is er geen Vlaamschgezind kandidaat te vinden noch in nog buiten den gemeenteraad. Er wordt nog verder gezocht.”*⁴⁴

Het werd de activisten ook snel duidelijk dat, indien er geen sterfgeval, ontslag of vertrek van de burgemeester was, de Duitsers hoe dan ook weigerden om een nieuwe, laat staan uitgesproken activistische, burgemeester te benoemen.⁴⁵ Bemiddelingspogingen werden tegen die achtergrond resoluut afgewezen door de Duitsers. Treffend is het voorbeeld van Halle waar in *De Hallenaar*, de lokale activistische krant onder leiding van Jan Boon⁴⁶, duidelijk werd gemaakt dat de Raad van Vlaanderen zijn bevoegdheden diende te gebruiken om burgemeester Karel Nerinckx af te zetten *“wegens duidelijk gebleken onbekwaamheid, verzuim van zijn ambtsplichten, misdadige verwaarloozing van de volksvoeding waardoor de burgemeester de algemeene verachting heeft over zich getrokken”*.⁴⁷ Een reactie van de Raad aan de lokale afdeling maakte duidelijk dat indien er geen concrete bewijzen voorgedragen werden, bemiddeling weinig of geen zin had. Luc Vandeweyer schrijft hierover dat de gevolmachtigde Heynderickx *“had al kennis gemaakt met de Duitse terughoudendheid op dat terrein en vooral met de voortvarendheid van de plaatselijke activisten die droomden van burgemeesterszetels en schepenposten. Halle was het zoveelste geval.”*⁴⁸

42. ARA, RVV, Bev. BZ, Order 8, Idem: Kraainem.

43. ARA, RVV, Bev. BZ, Karel Heynderickx, Benoemingen van burgemeesters, 1918, nr. 468, Oost-Vlaanderen, Map Zele.

44. ARA, RVV, Bev. BZ, Karel Heynderickx, Benoemingen van burgemeesters, 1918, nr. 468, Limburg, Map Neerpelt.

45. Luc Vandeweyer vatte het treffend samen: *“Als de voorhanden kandidaat Vlaamsgezind en niet openlijk anti-activistisch was, mochten die van de Raad van Vlaanderen al heel blij zijn.”*, Zie: L. Vandeweyer, *Het Activisme in Limburg [...]*, p. 208.

46. L. Vandeweyer, Van activisme naar verzet: het flamingantisme van Jan Boon, in: *Wetenschappelijke Tijdingen*, jg. 51, 1992, nr. 4, p. 227.

47. ARA, RVV, Bev. BZ, Karel Heynderickx, Benoemingen van burgemeesters, 1918, nr. 468, nr. 11, Brabant, Map Halle. Meer dan vermoedelijk waren het Jan Boon en trawanten die hier de pen vasthielden.

48. L. Vandeweyer, Net boven de taalgrens! Activisten in Halle, 1914-1918, in: *Hallensia*, jg. 20, 1998, nr. 2, pp. 49-50.

Dit beeld zien we ook bevestigd in de Lindense casus (Brabant).⁴⁹ De poging om hier een activistische burgemeester te benoemen, stuitte op een Duits negatief antwoord. Lokale activisten hadden geschreven dat zij een zekere Collaer als burgemeester benoemd wilden zien. Het was namelijk zo dat de oorspronkelijke burgemeester, Graaf Lodewijk de Beaufort, de gemeente al had verlaten in 1915. Officieel was het de eerste schepen die de titel droeg van dienstdoende burgemeester, maar dat bleek een huurder te zijn van de graaf die niet langer in de gemeente verbleef. Dit had er volgens de schrijver van de klacht toe geleid dat de broer van de oorspronkelijke burgemeester, Baldewijn de Beaufort, de functie van burgemeester, officieus waarnam en op die manier de hurende eerste schepen buitenspel zette. Echter, zolang het ambt niet officieel openstond en er geen problemen waren, wou de Duitse bezetter niet ingrijpen, dat was en bleef de dominante opvatting. In totaal werden er voor dit onderzoek een 39-tal gemeenten gevonden waarvan de burgemeesterspositie bediscussieerd werd door de activisten.⁵⁰

Enkele successen?

Ondanks de vele mislukte pogingen, vielen er toch enkele successen te noteren. Sporadisch slaagden de activisten er namelijk wél in om burgemeestersposten te verwerven. Daniël Vanacker onderzocht hoe de activisten in Gent⁵¹ erin slaagden om een activistisch schepencollege benoemd te zien worden onder de leiding van een Duitse burgemeester, Franz Künzer. Hiervoor bleek de medewerking van de Duitse militaire leiding in Gent en Oost-Vlaanderen, cruciaal. Zoals reeds werd opgemerkt, regeerde de Duitse legerleiding in het *Etappengebied* vrij autonoom.⁵² Wat een dergelijk beleid mogelijk maakte. Eind maart 1918 werd Franz Künzer officieel benoemd en riep hij voor de eerste maal de gemeenteraad en het schepencollege samen. Een dag later werd liberaal burgemeester Emile Braun samen met schepen Maurice De Weert opgepakt en naar Duitsland gedeporteerd. De schepenen die nog actief waren, namen ontslag omdat ze niet wilden samenwerken met niet-verkozen schepenen. De Duitse bezetter benoemde op elke post een nieuwe schepen.⁵³ Van belang is dat de stadsgreep niet in alle activistische kringen positief onthaald werd. Zo was een politiek en vertegenwoordigend orgaan als de Commissie van Gevolmachtigden niet geraadpleegd bij de benoeming van de sche-

49. ARA, RVV, Algemeen bestuur 2: Vervlaamsing van het openbare leven, Dossiers Vlaanderen, nr. 2476: Dossier Linden.

50. Meer dan vermoedelijk zullen de activisten ook op andere plaatsen nog ambitie gehad hebben om in te breken in de lokale besturen.

51. Tenzij anders vermeld, wordt hier geput uit het werk van D. Vanacker, *Het activistisch avontuur [...]*, pp. 369-375.

52. D. Vanacker, *Het activistisch avontuur [...]*, p. 250.

53. Jan Wannyn (liberaal), Alfons Fornier (liberaal), Benoit Huybrechts (liberaal), Hildewart Van der Spurt (katholiek) en Hector Planquaert (daensist) werden benoemd tot nieuwe schepenen.

penen. Wat opnieuw wijst op de almacht van de Duitse bezetter, die zich in Gent vooral liet inspireren door de nieuwe activische schepen van onderwijs en cultuur, Jan Wannyn. Voor burgemeester Künzer waren de schepenen in theorie slechts adviseurs, wat een uitholling van hun functie betekende. Toch werkten ze goed samen volgens Vanacker. Het nieuwe college had echter de publieke opinie tegen. Het nieuwe college slaagde er niet in om de bevolking een oplossing te bieden voor de steeds zwaarder wordende oorlogssituatie. Vanacker paraphraseerde het als volgt: *“Naarmate de oorlog aansleepte, gingen de lasten ervan steeds zwaarder op de bevolking wegen. Zelfs een activistisch stadsbestuur kon dit niet verhelpen. Integendeel, het werd nog veel meer dan zijn voorganger voor allerlei problemen verantwoordelijk gesteld.”*⁵⁴

Niet enkel in Gent bleken de activisten succesvol. Zo veroverden ze ook de gemeentehuizen van Merchtem⁵⁵, Jesseren⁵⁶ en Sint-Truiden. In Sint-Truiden was dienstdoend burgemeester Goffin afgezet door de Duitse bezetter.⁵⁷ Die werd op zijn beurt opgevolgd door vooraanstaand activist en lid van de Raad van Vlaanderen, Jan Quintens. Hij weigerde evenwel de officiële benoeming, maar voerde toch de functies van burgemeester uit. Dit deed hij uit strategische overwegingen, om zo de relaties met de rest van het schepencollege en de gemeenteraad niet volledig op te blazen.⁵⁸

In Merchtem (Brabant) was het burgemeestersambt vrijgekomen sinds november 1917. Burgemeester C. De Geest had ontslag genomen. De activisten schoven Jong-Vlaming Willem-Jan De Roy naar voren als kandidaat bij de *Präsident der Zivilverwaltung*. De Roy werkte als opzichter bij Kolenverdeling voor Vlaanderen en had verschillende bestuursposten in lokale en regionale activistische organisaties. De benoeming tot burgemeester nam echter heel wat tijd in beslag, iets wat de Jong-Vlamingen uit die regio duidelijk stoorde: *“Als Jong-Vlaming neem ik de eerbiedige vryheid U beleefd te verzoeken persoonlyk eens te willen vernemen wààr die benoeming eigenlyk verstrikt zit. In het Ministerie van Binnenlandsche Zaken schuift men die vertraging op den Hals van Dr. Kranzbühler Präsident der Zivilverwaltung, doch gezien voornoemde heer zoo lang-draalt, opperen de Vlaamsche vrienden wel eens de vrees dat deze zaak de schyn aanneemt net om men die benoeming op de lange baan*

54. D. Vanacker, *Het activistisch avontuur [...]*, p. 334.

55. ARA, RVV, Bev. BZ, Karel Heynderyckx, Benoemingen van burgemeesters, 1918, nr. 468, nr. 11, Brabant, Map Halle.

56. ARA, RVV, Bev. BZ, Karel Heynderyckx, Benoemingen van burgemeesters, 1918, nr. 468, nr. 15, Limburg, Map Jesseren.

57. Was niet de ‘oorspronkelijke’ burgemeester. Hij was de eerste schepen die al eerder burgemeester Clement Cartuyvels had vervangen na diens ontslag door de Duitsers: Provinciaal Archief Limburg (PAL), Kabinet Gouverneur – burgemeesters (KG), nr. 205, Sint-Truiden, verslag Arr. Comm. – 1921.

58. Zie hiervoor: L. Vandeweyer, *Het Activisme in Limburg [...]*, pp. 207-209 en L. Vandeweyer, *Quintens, Jan*, in: *NEVB [...]*, pp. 2521-2522.

trachte te schuiven."⁵⁹ Zijn benoeming kwam er uiteindelijk toch en op 20 juni 1918 brak de grote dag aan. August Borms sprak er de samengekomen bevolking toe vanop het balkon van het gemeentehuis om hulde te brengen aan 'hun' nieuwe burgemeester.⁶⁰

Op 10 september was in het *Gesetz- und Verordnungsblatt*⁶¹ ook de benoeming van Beerwaerts als burgemeester van Jesseren (Limburg) te lezen. Die benoeming geschiedde op voordracht van het Vlaamse propagandabureau. Al mag dat laatste succes niet overdreven worden. Jan Borms, leider van de Limburgse propaganda-dienst omschreef de kandidaat immers niet als uitgesproken flamingant of activist, wel schreef hij: "*ik heb ik de eer Ued. te melden dat de inlichtingen welke ons verstrekt zijn over den heer Beerwaerts te Jesseren, er in Vlaamsch opzicht tegen zijne benoeming geene bezwaren kunnen doen oprijzen*".⁶² De man was naar alle waarschijnlijkheid veeleer Vlaamsgezind dan activistisch. Dit stemde Jan Borms gematigd postief.

Zittende burgemeesters

De zeer bescheiden successen beklemtonen het falen van de activisten om burgemeestersbenoelingen te beïnvloeden. Al dient er toch beklemtoond dat de activistische inplanting zich niet enkel beperkte tot die paar posten waar zij hun kandidaat benoemd zagen. Zij slaagden er ook in om burgemeestersposten te veroveren zonder directe bemoeienis van de Duitse bezetter. Over heel Vlaanderen werden ook nog drie zetelende burgemeesters overtuigd om zich in te schrijven in het activistische verhaal. Duffel en Sint-Joris-Winge springen als voorbeelden het meest in het oog. Maar ook in Sinaai voelde burgemeester Jozef Verstraeten wel wat voor het activisme.⁶³

De Duffelse katholieke en Vlaamsgezinde oorlogsburgemeester Jozef Verberck werkte openlijk mee met activistische organisaties en was in die hoedanigheid erevoorzitter van Volksofbeelding en lid van Soldatentrost.⁶⁴ In de praktijk was hij

59. ARA, RVV, Bev. BZ, Karel Heynderyckx, Benoemingen van burgemeesters, 1918, nr. 468, Brabant nr. 38, Map Merchtem en ministerie van Binnenlandse Zaken (order nr. 8), 1918, nr. 468, Dossier burgemeesters, Allerlei, briefwisseling inzake de afzetting van patriottische en de benoeming van het activisme gunstig gezinde burgemeesters en de tussenkomsten dienaangaande van voornamelijk Haller von Ziegesar, van de commissie BZ, Merchtem.
60. L. Vandeweyer, Het conflict tussen patriotten en activisten [...], p. 623.
61. PAL, KG, nr. 468, Jesseren, verslag Arr. Comm. – 1921.
62. PAL, KG, nr. 468, Jesseren, verslag Arr. Comm. – 1921.
63. Over Jozef Verstraeten uit Sinaai is quasi niets geweten. De naoorlogse bronnen over de ontzetting uit zijn ambt zijn jammer genoeg niet bewaard. Ook het feit dat hij koos voor de vlucht naar Nederland was vermoedelijk al een schuldbewijs op zich voor de hogere autoriteiten. Dit verklaart ook de bronnenarmoede. Zowel in de pers als in de parochieverslagen werd hier geen melding van gemaakt.
64. *Belgisch Staatsblad (BS)*, Brussel, Koninklijk Besluit (KB) van 27/02/1919, Ontslag van J.M. Verberck, burgemeester van Duffel (Antwerpen). Alle informatie over de activistische activiteiten

de drijvende kracht achter de activistische organisaties in Duffel. Hij zorgde ervoor dat de lokale afdeling Hulp aan Belgische krijgsgevangenen ontbonden werd. Die organisatie werkte onder de auspiciën van het plaatselijke Hulp- en Voedingscomité. Daardoor konden alle middelen naar het activistische Soldatentroost gaan. De identificatie met de activistische organisatie was zelfs zo groot, dat de dienst onderdak vond op het gemeentehuis. Net als de Duffelse afdeling van Kolenverdeling voor Vlaanderen, dat ondergebracht werd in het gemeentemagazijn. Verberck slaagde er zelfs in om vanuit de gemeentekas geld vrij te maken voor Volksofbeelding. De koepelorganisatie voor de caritatieve activistische initiatieven verdeelde in Duffel hoofdzakelijk kolen en voedsel. Verberck stak zijn activistische gevoelens niet onder stoelen of banken. Dat zou hem na de oorlog zuur zou opbreken.

Eugeen De Ruyter, de katholieke burgemeester uit het Brabantse Sint-Joris-Winge, schreef zich ook in het activistische verhaal in. Hij was in de herfst van 1917 in het Leuvense medestichter van de katholieke arrondissementsbond die als doel had om de gelovige activisten te verzamelen.⁶⁵ Later tijdens de bezetting werd hij ook lid van de tweede Raad van Vlaanderen en publiceerde na de bevrijding een open brief aan koning Albert als reactie op diens troonrede.⁶⁶ Hierin probeerde hij om het gedrag van de activisten te rechtvaardigen. Hij maakte hiervoor gebruik van een door Amerikaans president Woodrow Wilson geïnspireerd discours van het zelfbeschikkingsrecht der volkeren. De Ruyter werkte niet alleen mee aan enkele activistische samenkomsten, hij liet er ook verschillende toe op het gemeentehuis zelf.⁶⁷ Ook ronselde hij actief bij mensen uit het dorp om mee te gaan naar verschillende activistische meetings. Hij werd er tevens van beticht de lijst met namen van werklozen aan de Duitsers te hebben gegeven voor de verplichte tewerkstelling. Na de oorlog zei hij hierover: *“Gewis, doch de meerderheid van de gemeenteraad heeft mij opgelegd de lijst in te dienen”*. Hij wachtte alleszins zijn aanhouding niet af en ontvluchtte het land net voor de Bevrijding.

EEN MISLUKTE GREEP NAAR DE MACHT

De benoemingspogingen van einde 1917, begin 1918 kunnen niet los worden gezien van de bredere internationale oorlogsgebeurtenissen. Het imploderen van het oostelijk front en de onderhandelde vrede met Rusland in Brest-Litovsk (1917) zorgden

van burgemeester Verberck zijn afkomstig uit: F. Keersmaekers, *Duffel bezet, bevrijd. De lange bange dagen van de Grote Oorlog*, Duffel, 2014, pp. 163-166.

65. L. Vandeweyer, Kiezen tussen kardinaal en Kaiser. Vlaamse katholieke activisten tijdens de Eerste Wereldoorlog, in: *Trajecta. Tijdschrift voor de Geschiedenis van het Katholieke Leven in de Nederlanden*, jg. 5, 1996, nr. 2, pp. 140-141.
66. ARA 2 – Depot Joseph Cuvelier, Hof van Assisen van Brabant: strafdossiers tegen incivieken van de Eerste Wereldoorlog, nr. 33, 2 Frans (Eugeen) De Ruyter, 1921.
67. *De Standaard*, 5 juli 1921 en 6 juli 1921.

ervoor dat de Duitse oorlogsinspanningen in het Westen een heropleving kenden. Dit motiveerde de Duitsers om met een laatste krachttoer, de *Kaiserschlacht*, het Westelijke front definitief open te breken. De eerste voorzichtige successen ervan en de vrede met Rusland gaven de activisten en Duitse bezetters dan ook een zeker zelfvertrouwen.⁶⁸ Het is tegen die achtergrond dat de belangrijkste activistische protagonisten vanaf 1917-1918 zullen starten met het lobbyen voor benoemingen bij de Duitse bezetter.⁶⁹ Die moed slonk echter zienderogen in de lente van 1918 wanneer de Duitse oorlogsmachine steeds meer stakte. De strijd van lokale activistische elites om nog enige vorm van legitimiteit te verwerven, was bij voorbaat verloren.

Soms maakten de activisten wel een kleine kans wanneer de bezetter besloot om Belgische burgemeesters af te zetten bij overlijden, protest of zwak bestuur. Maar de meest radicale figuren maakten geen enkele kans. De Duitse overheden deden er alles aan om problemen en oproer in het bezette land te vermijden.⁷⁰ Dit was en bleef de meest cruciale voorwaarde bij Duitse benoemingen, en bij uitbreiding bij de hele *Flamenpolitik*. Het verklaart ook waarom de Duitse autoriteiten na het overlijden of afzetten van een burgemeester veelal gewoon de eerste of oudste schepen aanduiden als dienstdoende burgemeester. Op die manier volgden zij het gemeenterecht, was er geen discussie mogelijk en bleef de werking van de gemeentebesturen gegarandeerd. Niet dat de lokale godsvredes zo strikt nageleefd werden, integendeel, heel wat vooroorlogse spanningen liepen gewoon door tijdens de bezetting.⁷¹ Maar de katholieken, liberalen en socialisten vonden elkaar wel in de strijd tegen de gemeenschappelijke vijand, de activisten. Tot slot kenden de flaminganten die bereid leken om openlijk samen te werken met de Duitse bezetter geen enkele machtsbasis in een traditionele partij, wat hun meteen ook verhinderde om op een geloofwaardige manier in de lokale besturen binnen te breken. Maar ook het vinden van bekwaam politiek en activistisch personeel voor een lokaal streven naar macht bleek niet mogelijk.⁷² Het Duitse ingrijpen zorgde er bovendien voor dat Vlaamsgezinde lokale politici, die er vast en zeker ook waren binnen de verschillende politieke families, veeleer de Belgisch-loyale kaart trokken (de zgn. passivisten).

68. D. Vanacker, *Het activistisch avontuur [...]*, 1991, p. 248.

69. L. Vandeweyer, *Het conflict tussen patriotten en activisten [...]*, pp. 304-347 en *Splijtzwammen in Sint-Martens-Bodegem [...]*, pp. 91-150.

70. Iets wat ook al door Benoît Majerus is benadrukt. Zie: B. Majerus, *Occupations et logiques policières [...]*, p. 53.

71. A. Vrints, *Eenheid in verdeeldheid: spanningsvelden in België tijdens de Eerste Wereldoorlog*, in: *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, jg. 44, 2014, nr. 2-3, pp. 10-35.

72. Zelfs in die mate dat sommige leden van de Raad van Vlaanderen eraan dachten om hiervoor Vlaamse gevangenen uit het gevangenkamp van Göttingen te laten overkomen.

Enkel in Brussel ontstond er voor de activisten politieke ruimte om gaandeweg nieuwe organen op te richten, net doordat enkel het centrale bestuur ontvoerd werd. Maar de vele lokale afdelingen van de hulp en voedingscomités die de mensen dagelijks hielpen, en de burgemeesters die daar vaak mee verweven waren én bovendien hadden blootgestaan aan de Duitse terreur tijdens de inval, bleken quasi de hele bezetting *incontournable*.⁷³

Al die factoren leidden ertoe dat de activisten erin slaagden om slechts één activist officieel benoemd te zien worden, namelijk in Merchtem. In Sint-Truiden hadden ze ook de facto een burgemeesterspost in handen, maar daar werd Quintens nooit officieel aangesteld en ingehuldigd als burgemeester. In Gent moesten ze zich tevreden stellen met een activistisch schepencollege onder een Duitse burgemeester.⁷⁴

Het is veelzeggend dat er ook maar drie zittende burgemeesters de stap zetten naar het activisme. De lokale besturen waren niet doordringbaar en weinig ontvankelijk voor activisten. De fundamenteel contradictorische Duitse bezettingpolitiek die samen met de voortschrijdende oorlogsjaren mee radicaliseerde, versterkte slechts dit proces.⁷⁵ De Duitse bezetter werkte openlijk samen met zowel de activisten als het uitgesproken Belgisch patriottische Nationaal Comité voor Hulp en Voeding.⁷⁶ Dat laatste spande zich als een net uit over het bezette land en regelde tot op het gemeentelijke niveau de voedselbedeling. Het feit dat de lokale besturen vervlochten raakten met die plaatselijke comités heeft ertoe geleid dat de lokale politieke ruimte gevuld bleef door de vertegenwoordigers van het Belgische staatsbestel.

Dat bleek een onoverkomelijke spreidstand. Enerzijds het publieke ambt van burgemeester uitoefenen als zichtbare vertegenwoordiger van de Belgische staat waarvan de neutraliteit op zo schandelijke wijze was geschonden. Anderzijds een activistisch discours hanteren en in die optiek ook samenwerken met de Raad van Vlaanderen die vanaf 1917 openlijk collaboreerde met de Duitse bezetter om een einde te maken aan de Belgische staat. Dit verklaart ook meteen waarom er na de bevrijding van het land slechts enkele burgemeesters onder de noemer van activist afgezet werden (zie verder). Het proberen beïnvloeden van de Duitse benoemingspolitiek was een mislukking. Maar de zéér bescheiden successen en

73. H. Pirenne, *Belgium and the First World War*, Brussel, 2014, pp. 227-228.

74. In het Limburgse Jesseren was de nieuw benoemde burgemeester geen uitgesproken activist, wel was hij 'Vlaamsgezind'.

75. S. De Schaepdrijver, *Populations under occupation*, in: J. Winter (ed.), *Cambridge History of the First World War, Tome III*, Cambridge, 2014, pp. 242-261 en L. Wegner, *Occupation during the War (Belgium and France)*, in: U. Daniel, e.a. (ed.), *1914-1918-online. International Encyclopedia of the First World War*, Berlin.

76. L. Vandeweyer, Collaboreren en arbeiders deporteren! Dilemma's voor activisten en Duitsers tijdens de Eerste Wereldoorlog, in: *Brood en Rozen. Tijdschrift voor de geschiedenis van Sociale Bewegingen*, nr. 4, 1996, pp. 15-32.

inplanting hadden wel sporen nagelaten en daar diende de Belgische staat na november 1918 in een sfeer van omnipresent Belgisch patriottisme mee af te rekenen.

DE NAOORLOGSE BESTRAFFING VAN ACTIVISTEN: REPRESSIE EN EPURATIE

De discussie omtrent de bestraffing van de activistische samenwerking met de Duitse bezetter leek recentelijk beslecht met het werk van de Leuvense rechtshistoricus Jos Monballyu.⁷⁷ Het is evenwel niet onbelangrijk om te beklemtonen dat zijn onderzoek zich uitsluitend focust op de strafrechtelijke repressie. Naast die strafrechtelijke repressie, waar het gerecht het monopolie over had, zijn er ook andere thema's die deel uitmaken van het onderzoek naar de verschillende facetten van de bestraffing van het activisme. Eerst en vooral is er de volksrepressie. Historica Laurence Van Ypersele en Antoon Vrints beklemtoonden hierover in hun onderzoek vooral het machtsvacuüm, de moeizame ordehandhaving en de bredere context van afrekeningen met oorlogsprofiteurs en woekeraars.⁷⁸

De administratieve zuivering (epuratie) van de ambtenaren in de verschillende centrale overheidsdiensten vormt een tweede essentieel onderdeel van het reeds bestaande onderzoek naar de bestraffing van het activisme. De zuivering van de ambtenaren die hadden meegewerkt aan de bestuurlijke scheiding groeide na de oorlog uit tot een symbooldossier. De politieke trouw aan de Belgische staat had hier immers op het spel gestaan en de afvalligen dienden dan ook gesanctioneerd te worden door de overheid. Onderzoek hiernaar door Verleden en De Wilde concludeerde dat de regering faalde in het voorbereiden van de administratieve zuivering binnen de ministeriële departementen. Hieruit vloeide voort dat instellingen ad hoc opgericht werden. Daarnaast was volgens Verleden en De Wilde *"de relatie tussen zuivering en politieke context ondubbelzinnig"*.⁷⁹

In contrast hiermee staat de conclusie van historica Melanie Bost die de krijtlijnen bestudeerde waarbinnen de epuratie van de magistratuur plaatsvond. Zij besloot dat *"la viguer de l'action disciplinaire répond surtout à une nécessité. Elle vise à préserver la réputation du corps et avec elle, son autorité morale"*.⁸⁰ Daarmee toonde

77. Belangrijkste voorbeeld: J. Monballyu, *Repressie met maat? De omvang en de chronologie van de strafrechtelijke repressie van het Vlaams burgeractivisme na de Eerste Wereldoorlog*, in: *En toen zwegen de kanonnen: Akten van het internationaal colloquium georganiseerd door het Rijksarchief van België en het Koninklijk Museum van het Leger en de Krijgsgeschiedenis (Brussel, 3-6 November 2008)*, Brussel, 2010, pp. 305-363.

78. L. Van Ypersele, *Sortir de la guerre, Sortir de l'occupation: les violences populaires en Belgique au lendemain de la Première Guerre Mondiale*, in: *Vingtième Siècle. Revue d'Histoire*, nr. 83, 2004, pp. 65-74 en A. Vrints, *Het theater van de straat. Publiek geweld, respectabiliteit en sociabiliteit in Antwerpen (1910-1950)*, Vakgroep Geschiedenis, Universiteit Gent, Doctoraatsverhandeling, 2006, pp. 454-455.

79. S. De Wilde & F. Verleden, *Ambtenaren in Dienst van de Vijand [...]*, p. 55.

80. M. Bost, *Un exercice discret de purification. 'L'autoépuración' de la magistrature belge après la Première Guerre mondiale*, in: *Bijdragen tot de Eigentijdse Geschiedenis*, nr. 24, 2011, pp. 65-96.

ze aan dat er een groot verschil bestond met de resultaten van Verleden en De Wilde, zowel wat betreft de procedures als de aantallen onderhevig aan een sanctie.

Rechtbanken en tuchtprocedures voor de burgemeesters

Burgemeesters konden na de bevrijding op twee manieren bestraft worden voor hun houding tijdens de bezetting. Enerzijds was er de strafrechtelijke procedure, de repressie. Die bracht burgemeesters voor de bevoegde krijgswetters en later voor de rechtbanken, wanneer zij inbreuken hadden gepleegd tegen de besluitwetten zoals die waren uitgevaardigd door de regering in Le Havre. Anderzijds was er, zoals bij de magistratuur en de centrale overheid, een administratieve tuchtprocedure, de epuratie. Daarmee sanctioneerde en onderzocht het ministerie van Binnenlandse Zaken tussen november 1918 en april 1921, de eerste naoorlogse lokale verkiezingen, het gedrag van de burgemeesters en kandidaat-burgemeesters. Belangrijk was ook de besluitwet van de Belgische regering in Frankrijk, genomen op 8 april 1917, die besloot dat alle benoemingen door de Duitse bezetter vervallen verklaard werden vanaf het moment dat het land bevrijd was.⁸¹ De burgemeesters die tijdens de bezetting door de bezetter benoemd waren, verloren dus automatisch hun benoeming. Op die manier kon het ministerie van Binnenlandse Zaken overal in het land controleren wie benoemd werd op plaatsen waar de positie vacant was.

Voor de epuratie van de lokale verkozenen werd het van kracht zijnde wettelijk kader van het gemeenterecht gebruikt. De gemeentewet bevatte een soepele procedure die erin voorzag om tuchtsancties en straffen op te leggen, wat ook het volgende citaat verklaart uit een juridische handboek over politiek en administratief recht⁸²: *“Les recueils de jurisprudence administrative des années qui suivent l’armistice de 1918 rapportent de nombreuses peines disciplinaires infligées aux bourgmestres du chef de leur conduite envers l’autorité ennemie occupant la Belgique de 1914-1918.”* Het feit dat er een alternatieve procedure voorhanden was, is meteen ook het grootste en belangrijkste verschil met de bestraffing in de centrale administratie. Daar ging men over tot de oprichting van ad-hocprocedures en een *jury d’honneur*. Hoewel niet volledig gelijkaardig, zijn er vooral parallellen met de zuiveringsprocedure van activisten zoals die plaatsvond in de magistratuur na 1918.⁸³

Het ministerie werkte nauw samen met de provinciegouverneurs en arrondissementscommissarissen, de barometers op het terrein. Vooral die laatsten waren goed vertrouwd met de lokale verhoudingen en schreven dan ook het merendeel

81. *Arrêté-loi du 8-4-1917-Les mesures prises par l’occupant sont abrogées au fur et à mesure de la libération du territoire*, nr. 305, in: *Bulletin de Ministère de l’Intérieur: 1918*, Bruxelles, 1921, p. 79.

82. L. Hennebicq, J. Wathelet & G. Ciselet, *Lois politiques et administratives Tome I*, Bruxelles, 1933, pp. 302-303.

83. M. Bost, *Un exercice discret [...]*, pp. 65-96.

van de rapporten die naar Brussel en de provinciegouverneur werden gestuurd. Een ander belangrijk aspect van de disciplinaire procedure is de samenwerking met de gerechtelijke instanties. Sommige burgemeesters waren immers eerst voor het gerecht verschenen vooraleer men een administratief onderzoek had opgestart. Vaak was het dan de procureur die een brief stuurde naar het ministerie van Binnenlandse Zaken of de provinciegouverneur met alle relevante informatie. Zo behield de centrale overheid de mogelijkheid om een burgemeester te berispen, zonder dat die formeel door de rechtbank veroordeeld werd. Uit de vele naoorlogse dossiers bleek dat het ministerie niet enkel geïnteresseerd was in iemands strafrechtelijke schuld, maar ook of iemand 'onvaderlands' gedrag had vertoond en zo zijn ambt ten schande had gebracht.⁸⁴ Die visie was ook duidelijk zichtbaar bij de naoorlogse epuratie van de Belgische magistratuur.⁸⁵

Naast informatie van de gerechtelijke instanties waren er ook klachten vanuit de bevolking. Er werden heel wat brieven naar de koning, minister of gouverneur gestuurd die getuigden van allerlei vormen van onaanvaardbaar gedrag van een burgemeester. Uiteraard waren niet alle aantijgingen gegrond. Toch werden de meeste klachten onderzocht. Vóór de eerste naoorlogse lokale verkiezingen in april 1921 kon een burgemeester ook zelf zijn ontslag indienen bij de koning. Vooraleer dit aanvaard werd, ging men na of diens gedrag tijdens de oorlog niet problematisch was geweest. Indien dit wel zo was, opende men een onderzoek. Tot slot zorgden de eerste naoorlogse lokale verkiezingen voor een laatste golf van klachten. De daarbij behorende discussies, disputen en ruzies leidden ertoe dat men bij de bevoegde instanties andere kandidaten, al dan niet terecht, probeerde zwart te maken. Dat leidde vaak tot nieuwe onderzoeken.

De administratieve procedure bleek een noodzakelijke aanvulling op het juridisch-strafrechtelijke kader, dat vaak te rigide bleek om een oordeel te vellen over de complexe gebeurtenissen, eigen aan lokaal bestuur onder een vreemde bezettingsmacht.⁸⁶

De belangrijkste doelstellingen van de epuratie waren enerzijds om na te gaan of een burgemeester door zijn houding tijdens de bezetting de waardigheid van zijn positie en het ambt in het gedrang had gebracht. Anderzijds wou men vanuit het ministerie van Binnenlandse Zaken zo snel mogelijk het bestuur en wet-

84. C. Wiliquet, *La loi communale du 30 mars 1836 et les lois modificatives. Commentaire pratique*, Bruxelles, 1926, pp. 26-29.

85. M. Bost, *Un exercice discret [...]*, pp. 65-96.

86. Hoewel het moeilijk is om exacte aantallen te vernoemen, lijkt het zo dat er maar een zeer klein aantal burgemeesters gerechtelijk vervolgd werd vanwege hun houding tijdens de Duitse bezetting. Dit wil niet zeggen dat er geen gerechtelijke onderzoeken werden geopend, de meeste onderzoeken werden echter besloten met een '*non lieu*' en een '*comporte pas de suite*'. Het lijkt er bovendien op dat er vanuit de magistratuur begrip was voor de moeilijke en onduidelijke positie die burgemeesters hadden tijdens de bezetting.

telijke gezag op lokaal niveau herstellen. Dat was broodnodig na vier jaar waarin de centrale staat de werking maar moeilijk had kunnen garanderen en de naoorlogse problemen, onder meer omtrent ravitaillering en wederopbouw, navenant waren. In tegenstelling tot wat epuratieonderzoek over de Tweede Wereldoorlog aantoonde, werd er na de Eerste Wereldoorlog in België echter geen breed scala aan straffen toegepast.⁸⁷ Toch waren er naast ontslag, per Koninklijk Besluit (KB), ook andere sancties mogelijk. Eerst en vooral kon ook de *démission forcée* worden toegepast. Dit kwam over heel België zeven keer voor tussen 1918 en 1921.⁸⁸ Op die manier bood men de burgemeester aan om de eer aan zichzelf te houden, was er geen officiële ontslagprocedure nodig en kon hij zo de schade beperken. Een andere mogelijkheid was dat de burgemeester een fikse bolwassing kreeg van de hogere instanties vanwege een fout die hij had begaan. Een derde mogelijke uitkomst was dat een potentiële herbenoeming tegengehouden werd na de verkiezingen van 1921. Een laatste mogelijkheid bestond erin dat een tuchtonderzoek naar een burgemeester zolang aansleepte dat het niet afgerond werd voor april 1921. In dat geval volstond het ook dat de burgemeester zich terugtrok uit het lokale politieke leven en niet meer kandideerde voor de sjerp.⁸⁹

Wat met activistische en Vlaamsgezinde burgemeesters?

Uit het merendeel van al die onderzoeken werd bovendien duidelijk dat het ministerie extra gevoelig was voor enkele specifieke thema's. Activisme was er daar één van. Desondanks ging het overgrote deel van de onderzoeken en administratieve tuchtprocedures in Vlaanderen over zaken van handel met de Duitsers, persoonlijke verrijking, verklinking, de gedwongen deportatie van arbeiders en postverlating. Vermoedens van activisme kwamen veel minder voor. Bovendien was het niet zo evident om concreet bloot te leggen wat, waarom en hoe iets was gebeurd. Daarom concludeerde men heel vaak dat een belangrijk publiek ambt 'niet naar waardigheid was uitgeoefend'.

Hoe veelgehoord was die beschuldiging van activisme, en op welke manier gingen de bevoegde instanties ermee om? Het is van belang om op te merken dat er na de bevrijding in Vlaanderen 11, en in heel België, 26 burgemeesters rechtstreeks per Koninklijk Besluit (KB) ontslagen werden.⁹⁰ Een absolute minderheid, aangezien

87. N. Wouters, *Oorlogsburgemeesters 40/44: lokaal bestuur en collaboratie in België*, Antwerpen, 2004, pp. 567-623.

88. In Outrijve en Ruddervoorde (West-Vlaanderen), Groot-Bijgaarden en Muizen (Brabant), Montgauthier (Namen) en Grandvoir en Wardin (Luxemburg).

89. Bijv. ARA, MVBZ, Benoemingsdossiers burgemeesters, Namen, 2711, Sart-en-Fagne (Désiré Deprez).

90. Dit waren de burgemeesters uit: Sint-Joris-Winge, Duffel, Nieuwenhove, Sinaai, Hermée, Aye-neux, Tourinnes-la-Chaussée, Strijthem, Liedekerke, Thirimont, Manage, Neerhaeren, Rosée, Bonheyden, Bellefontaine, Attenhoven, Leernes, Acosse, Opgrimbie, Franière, Flawinne, Moiricy,

er in totaal ongeveer 2262 burgemeesters de bezetting waren ingegaan. Van die in totaal 26 burgemeesters waren er bovendien maar drie die onder de noemer van activisme de laan uitgestuurd werden.

De eerste die dit te beurt viel was de reeds genoemde Eugeen De Ruyter uit het Brabantse Sint-Joris-Winge, op 20 januari 1919. In het Belgisch Staatsblad schreef men dat De Ruyter *"zich ingelaten heeft met activisme en dat hij zich aangesloten heeft bij de kuiperijen van degenen die getracht hebben te zamen met de Deutsche overheid de nationale eenheid te verbreken"*.⁹¹ Zijn vertrek naar het buitenland en vlucht voor de vervolgingen stond voor het ministerie gelijk aan een bekentenis van schuld. De Ruyters bestraffing kreeg ook een strafrechtelijk gevolg. Als lid van de tweede Raad van Vlaanderen werd hij bij verstek (weerspanning aan de wet) op 19 juni 1920 veroordeeld tot twintig jaar hechtenis, afzetting, levenslange ontzetting en een fikse geldboete.⁹² Na zijn terugkeer naar België in 1921 verscheen hij alsnog voor het Hof van Assisen en werd hij op 7 juli 1921 opnieuw veroordeeld. Het verdict luidde dit keer drie jaar gevangenis, 10 jaar ontzetting, afzetting en opnieuw een geldboete.⁹³

De tweede was Jozef Verstraeten, afkomstig uit het Oost-Vlaamse Sinaai. Hij kreeg einde maart 1919 zijn ontslag.⁹⁴ Ook Verstraeten zou de lopende onderzoeken tegen zich echter niet afwachten en nam de wijk naar het buitenland om zo het oordeel van de militaire rechtbanken te ontlopen. Die hadden immers niet de bevoegdheid om te veroordelen bij verstek. Een bewuste keuze die ook Willem Jan De Roy maakte, de activistische burgemeester die op het einde van de bezetting in Merchtem benoemd was.⁹⁵ Op die manier ontsnapte De Roy aan de lokale volksrepressie die zich richtte tegen zijn woonst.⁹⁶ Een lokale geestelijke beschreef hoe zijn ruiten en meubelen werden kapotgeslagen op 17 november 1918. Hij kwam bovendien niet in aanmerking voor de epuratieprocedure. Zoals reeds vermeld, vervielen alle Duitse benoemingen immers per definitie na de bevrijding van het land. Hij was dus geen burgemeester en kon dan ook enkel strafrechtelijk vervolgd worden.

Balegem, Maissin, Nollevaux, Elinghen.

91. BS, 27-28 januari 1919.

92. J. Monballyu, *Inventaris van het archief van het Hof van Assisen van Brabant : Strafdossiers tegen incivieken van de Eerste Wereldoorlog 1919- 1926*, Brussel, 2013, p. 26. Afzetting uit zijn ambt als burgemeester en ontzetting uit diens burgerrechten.

93. J. Monballyu, *Inventaris van het archief [...]*, p. 26.

94. Zie o.m. BS: 1) KB 20/01/1919 (Sint-Joris-Winge), 2) KB van 27/02/1919 (Duffel) en 3) KB van 28/03/1919 (Sinaai).

95. ARA, MVBZ, Vlaams Brabant, 771, Merchtem: De procureur des Konings stuurde op 7 februari 1919 al naar de Procureur Generaal: *"Monsieur le procureur Général, le Sieur De Roy, Jean, aviculteur à Merchtem, y été nommé bourgmestre; quelques jours avant l'armistice, il a pris la fuite et résiderait actuellement en Hollande."*

96. Zie voor de situatie in Merchtem: L. Vandeweyer, *Het conflict tussen patriotten en activisten [...]*, pp. 342-346.

Heil den nieuwen Vlaamschen BURGEMEESTER VAN MERCHTEM !

Wij vernemen met genoegen dat Mijnheer WILLEM-JAN DE ROY, geboren te Merchtem den 29 September 1868, Opzichter der Kolonverdeeling voor Vlaanderen, Gouwraadslid voor Brabant, Bestuurslid van Volksopheuring (Afdeeling Merchtem), Bestuurslid van den Nationalen Volksbond en Bestuurslid van het Nationaal Vlaamsch Verbond van het Kanton Assche, op Vrijdag 31 Mei, door den Gouverneur-Generaal van België, benoemd is tot Burgemeester der gemeente Merchtem.

Wij bieden onze beste gelukwenschen aan onzen geachten vriend en Vlaamschen strijdmakker.

Moge de nieuwe Burgemeester de gemeente lange jaren besturen, en haar brengen tot den hoogsten trap van vooruitgang dien Merchtem ooit gekend heeft, en door een wijs, verstandig, vredelievend, rechtvaardig Vlaamsch Bestuur, de harten winnen van al zijne medeburgers !

Leve Burgemeester de Roy !

Leve Vlaanderen !

DE REDAKTIE.

De derde burgemeester die ontslagen werd wegens activisme, was de reeds vermelde Verberck. Hij was de enige activistische burgemeester die de confrontatie aanging met de Belgische autoriteiten. Een schepen en de dienstdoende gemeente-secretaris getuigden bij de arrondissementscommissaris tegen hem. Zij beklemtoonden dat hij niet enkel gedweept had met vooraanstaande activisten, maar ook mensen overtuigd had om te gaan werken voor de Duitsers in Mechelen. Ook de vertegenwoordigers van de lokale afdeling van het Nationaal Comité voor Hulp en Voeding getuigden na de bevrijding dat zij vanuit Volksopbeuring heel wat tegenwerking hadden gekend.⁹⁷ Daarnaast stelden zij dat Verberck veel te weinig moeite had gedaan tijdens de bezetting om de oorlogsvluchtelingen op te vangen. Iets wat hijzelf ten stelligste ontkende, ze waren volgens hem wel goed opgevangen in de leegstaande huizen van het dorp. Afgezien van zijn medewerking en erevoorzitterschap van Volksopbeuring en Soldatentrost verweten de autoriteiten Verberck ook dat hij de verdachtmakingen en verantwoordelijkheden in de schoenen van anderen probeerde te schuiven. In december 1918 werd hij door de gouverneur ontboden om voor de provincieraad te verschijnen. Verberck verweerde zich hevig en ontkende de meeste beschuldigingen.⁹⁸ Hij was zich van geen kwaad bewust en stelde dat zijn engagementen bij Volksopbeuring en Soldatentrost in een geest van liefdadigheid gezien moesten worden. Het feit dat er bij een huiszoeking in Duffel weinig of geen bezwarend materiaal was gevonden dat zijn sympathie voor het activisme moest bevestigen, versterkte volgens hem zijn argumentatie alleen maar. De beschuldiging dat hij in een café in Duffel zijn twijfels over het koningschap in België zou verkondigd hebben, weerlegde hij ten stelligste. Nooit zou hij de woorden uitgesproken hebben dat België beter af zou zijn als een republiek. Al de gemaakte beschuldigingen veegde hij onder de mat met het argument van een politieke afrekening. Ondanks zijn strijdvaardigheid werd hij op non-actief gesteld en vervangen door Jozef Janssens. Het volledige dossier opgemaakt tegen Verberck werd door de provinciegouverneur bezorgd aan Charles de Brocqueville, de toenmalige minister van Binnenlandse Zaken. Op 7 maart viel het doek definitief en werd hij officieel ontslagen.

Streng maar rechtvaardig?

Beschuldigingen werden over het algemeen grondig onderzocht, iets wat niet altijd voldoende begrepen werd door lokale betrokkenen of de pers. Zo was er kritiek te lezen in het uitgesproken patriottische *La Métropole*. Het blad stond bekend om zijn scherpe houding ten opzichte van het activisme. In januari 1920 schreef het over

97. Provinciaal Archief Antwerpen (PAA), Burgemeesters 1798-1970, nr. 1034-1035 en F. Keersmaekers, *Duffel bezet [...]*, pp. 173-175.

98. F. Keersmaekers, *Duffel bezet [...]*, pp. 173-175.

de benoeming van Jozef Nolf als burgemeester van Merksem⁹⁹: *“le gouvernement vient de nommer comme bourgmestre de Merxem, par arrêté Royal du 12 janvier, paru au Moniteur le 20 un monsieur dont nous avons eu déjà précédemment l'occasion de signaler les indéniables accointances activistes. Si manifestement scandaleux est cette nomination que, dans une récente séance tous les conseillers communaux ont menacé de donner leur démission collective si jamais elle se réalisait.”*

In welke mate dit volledig waarheidsgetrouw was, viel niet te achterhalen, maar de kritiek aan het adres van minister van Binnenlandse Zaken Jules Renkin was duidelijk. De redenen waarom sommige burgemeesters aan een onderzoek onderworpen werden, bleken niet voldoende om de benoeming van andere burgemeesters te verhinderen. Nochtans zijn er verschillende casussen die aantonen dat het functioneren tijdens de bezetting van latere burgemeesterskandidaten wel goed onderzocht werd bij klachten of geruchten van activisme.

Bijvoorbeeld in het geval van Gustaaf Waterschoot, de ambitieuze lijsttrekker van de katholieke lijst en burgemeesterskandidaat in Oud-Turnhout.¹⁰⁰ Hij werd in 1921 voorgedragen door een afsplitsing van de katholieke lijst die de meerderheid behaalde bij de verkiezingen. Maar de arrondissementscommissaris weigerde zijn benoeming voor te dragen aan de gouverneur. Waterschoot zou enkel burgemeester willen worden om er zijn eigen handel in koloniale voedingswaren wel te laten bij varen. Het rapport over Waterschoot was vernietigend, en dat ondanks de goede electorale score. Het ergste was volgens de arrondissementscommissaris dat Waterschoot zich als activist geprofileerd had. Hij zou deelgenomen hebben aan allerlei activistische bijeenkomsten in Oud-Turnhout. Maar daar was het niet bij gebleven, samen met een groep activisten uit Oud-Turnhout zou hij mee opgestapt zijn bij de grote activistische meeting in Antwerpen.

De burgemeester van het Brabantse Neerlanden, Auguste Carlens, verloor op dezelfde manier de naoorlogse strijd om de sjerp van zijn lokale rivaal Frédéric Wanten.¹⁰¹ Hoewel Carlens nipt zijn meerderheid was verloren, schreef de arrondissementscommissaris expliciet dat zijn bestuur tijdens de bezetting zonder meer goed was: *“Son administration pendant la guerre fut bonne et je n'hésiterais pas à la proposer comme 1er candidat s'il n'avait commis la faute de se mêler aux menées activistes pendant l'occupation. On l'accuse d'avoir participé à une manifestation organisée à Hasselt par les activistes pendant la guerre.”*¹⁰² Zoals reeds beklemtoond,

99. Een tijdelijke benoeming die er vooral was om de bestuurlijke gang van zaken te garanderen. Hij was de overgangsburgemeester tot aan de eerste naoorlogse lokale verkiezingen van 1921. Waarin hij bovendien herverkozen werd.
100. PAA, Oud-Turnhout, nr. 2943, 2944 en 2945, Verslag van de Arr. Comm, 1921.
101. ARA, MVBZ, Benoemingsdossiers burgemeesters, Vlaams Brabant, nr. 897. Gemeente Neerlanden, Verslag van de Arr. Comm, 1921.
102. Idem. Dit versterkt het argument om een andere burgemeester aan te duiden, naast het reeds

werden vergevorderde Vlaamse gevoelens niet vanuit die hoedanigheid afgestraft. De arrondissementscommissaris stelde het als volgt: *“La partie flamande de mon arrondissement tient beaucoup à sa langue et à ses anciennes traditions et on ne peut lui en faire un grief. Mais, à part quelques rares exceptions, tous les habitants réprouvent la conduite de ceux qui, pendant la guerre ont aidé l'ennemi en essayant de provoquer des dissentiments dans le pays. Pour ces raisons, je ne puis proposer, pour le moment, de nommer M. Carlens aux fonctions de bourgmestre.”*

Een gelijkaardig lot was Richard Torbeyns beschoren als kandidaat burgemeester in het Brabantse Molenbeek-Wersbeek.¹⁰³ Hij was de gedoodverfde kandidaat voor het ambt, ware het niet dat de procureur des Konings een brief schreef aan de arrondissementscommissaris om hem erop te wijzen dat er onderzoek was geweest tegen Torbeyns *‘pour avoir favorisé la politique de l'ennemi’*. De rechtszaak zelf had geleid tot een *ordonnance de non-lieu*, iets wat voor kleine activisten meestal het geval was en bovendien ook door een ministeriële circulaire was vooropgesteld. Maar het feit dat een kandidaat burgemeester lid was geweest van activistische organisaties als de Vlaamsch-Katholieke arrondissementsbond Leuven kostte hem de kop. Daarenboven ook nog eens meedoen aan de verkiezingen voor de Raad van Vlaanderen en de Gouwraad bleek te verregaand. Benoemd worden tot eerste burger van de gemeente en lidmaatschap van een organisatie die tot doel had om het land te splitsen tijdens de vijandelijke bezetting, waren niet compatibel, zo schreef de procureur des Konings aan de arrondissementscommissaris. Torbeyns hield halsstarrig vol dat hij zich nooit kandidaat had gesteld voor de verkiezingen van de Gouwraad en dat hij pas later op de hoogte werd gesteld van zijn verkiezing. Zijn advocaat had hem tijdens de bezetting verwittigd dat hij niet veel kon doen omdat het gerecht niet langer functioneerde. Zijn lijstgenoten probeerden na de oorlog nog om zowel de arrondissementscommissaris als het ministerie van Binnenlandse Zaken te overtuigen, zij benoemden echter diens lijstgenoot Louis Rummens.

Ook in Kraainem werd de rekening vereffend met Theophile Laeremans die tijdens de bezetting had geprobeerd om met de hulp van de activisten burgemeester te worden. Zo behaalde diens lijst niet alleen de meerderheid van de stemmen, hijzelf bleek de stemmenkampioen van zijn lijst. Toch moest Laeremans echter tevreden zijn met de post van eerste schepen. De burgemeesterspost ging naar Charles Verhaegen (nota bene een kandidaat van de minderheid). Over Laeremans schreef de arrondissementscommissaris aan Brabants gouverneur Emil de Béco:

bestaande argument dat hij geen deel meer uitmaakte van de meerderheid.

103. ARA, MVBZ, Benoemingsdossiers burgemeesters, Vlaams Brabant, nr. 893 Gemeente Molenbeek-Wersbeek, Verslag van de Arr. Comm, 1921.

*"J'estime cet homme absolument impossible comme bourgmestre... mais il n'y a personne qui soit capable d'assurer les fonctions de bourgmestre dans la liste de la majorité."*¹⁰⁴

Soms bleek het onderzoek ook een positieve afloop te kennen. Zo zou Hubert Gelade, oud café-uitbater en de populaire burgemeester van het Limburgse Sint-Lambrechts-Herk¹⁰⁵ tijdens de bezetting zijn etablissement voor Jan Borms opengesteld hebben. Op die manier kon er een activistische meeting worden georganiseerd. Het ministerie van Binnenlandse Zaken werd hiervan op de hoogte gesteld, maar na een onderzoek ter plaatse bleek dat de burgemeester hier geen kennis van had. Dit kwam doordat zijn schoondochter die het café openhield, toestemming had verleend. Eens de burgemeester op de hoogte was gebracht dat er een dergelijke meeting zou plaatsvinden, had hij overleg gepleegd met enkele andere lokale notabelen waarna besloten werd om de meeting niet te annuleren. Bovendien zo schreef de gouverneur: *"il déclare avoir exigé de Borms l'engagement de ne pas se livrer à aucune attaque contre le Roi et son gouvernement et de s'abstenir d'exciter les Flamands contre les Wallons."* Het ministerie kon hier klaarblijkelijk mee leven en liet de benoeming doorgaan.

De eerste naoorlogse lokale verkiezingen

Het zeer beperkte aantal burgemeesters dat voor activisme de zwaarst mogelijke sanctie kreeg volgens het gemeenterecht is een logisch gevolg van de zwakke infiltratie van de lokale besturen door de activisten. Dit wil echter niet zeggen dat er niet meer beschuldigingen geuit werden na de bevrijding. Veelal moeten we de klachten over activisme aan het adres van lokale politici zien in de context van de naoorlogse lokale politieke strijd.

Het overkwam Karel Caluwaerts, de dienstdoende katholieke burgemeester van Wommelgem (Antwerpen). De naoorlogse briefwisseling die getuigt over zijn houding tijdens de oorlog is uitermate positief, wat volgens de arrondissementscommissaris ook verklaart waarom Caluwaerts door de koning in het Ridderschap van de Leopoldsorde verheven werd. Toch verhinderde dit niet dat de tegenstanders, onder leiding van de lokale voorzitter van het NCHV, hem onder vuur namen met verschillende klachtenbrieven.¹⁰⁶ Dit was vooral een reactie op het feit dat Caluwaerts op zijn beurt zelf de lokale voorzitter van het NCHV beschuldigd had van persoonlijke verrijking op de kap van het comiteit. De burgemeester werd er dan opnieuw van beticht activistische vrienden te hebben. De gouverneur vroeg hierover inlichtingen aan de arrondissementscommissaris, maar die concludeerde

104. ARA, MVBZ, Benoemingsdossiers burgemeesters, Vlaams Brabant, nr. 759. Gemeente: Kraainem, Brief van de Arrondissementscommissaris aan de provinciegouverneur, 01/10/1921.

105. PAL, 82, Sint-Lambrechts-Herk, Verslag van de Arr. Comm, 1921.

106. PAA, 603, Wommelgem (nr. 4420-4421-4422), Verslag van de Arr. Comm, 1921.

op het uiteindelijke benoemingsrapport dat *“Il a eu une attitude très patriotique pendant la guerre”*.

Ook Frans Dekelver die de burgemeesterssjerp in het Brabantse Diegem veroverde na de lokale verkiezingen in 1921, werd hiermee geconfronteerd.¹⁰⁷ De arrondissementscommissaris getuigde hierover *“les reproches d’antipatriotisme, sous forme d’activisme, qu’on a adressés à Mr. De Kolver ne paraissent pas fondés – les tendances flamandes assez avancées, mais non séparatistes”*. De arrondissementscommissaris concludeerde na onderzoek dat dit niet problematisch was voor een plaats als eerste burger van de gemeente. Er was dus geen sprake van dat de zuivering van de gemeentebesturen zich richtte tegen Vlaamsgezinden. Enkel zij over wie men kon aantonen dat zij sympathiseerden met, of bijgedragen hadden aan activistische organisaties, werden gevisieerd.

Anders verging het Adriaan De Jongh, de kandidaat-burgemeester in 1921 van het Antwerpse Halle.¹⁰⁸ Als lijsttrekker van de meerderheid slaagde hij er niet in om een benoeming in de wacht te slepen als burgemeester. De arrondissementscommissaris motiveerde zijn beslissing om diens lijstgenoot Karel Hens tot burgemeester te benoemen als volgt: *“Mr. De Jongh aurait convenu également pour remplir les fonctions de bourgmestre. Je ne le présente cependant pas, même en secours d’ordre, parcequ’il semble être sous l’influence d’un ancien instituteur révoqué pour activisme qui habite chez lui et exerce sur lui un grand empire.”*¹⁰⁹ Hier bleek het directe vermoeden van onder activistische invloed staan wél een onoverkomelijk euvel tot benoeming. De beslissing van de arrondissementscommissaris werd bovendien gesterkt door het feit dat De Jongh het minste aantal voorkeurstemmen had van de lijst die de meerderheid behaalde.

Epuratie van het lokaal politieke personeel: cijfers en regionale verschillen
26 burgemeesters kregen voor hun gedrag tijdens de oorlog de zwaarst mogelijke disciplinaire sanctie, het ontslag. Het exacte aantal ontslagen is bekend, maar het is moeilijk om na te gaan hoeveel onderzoeken konden uitdraaien op alternatieve sancties. Dit komt eerst en vooral door de slechte staat van de archieven en de disparate bewaring van zowel de disciplinaire dossiers als de benoemingsdossiers. Maar ook de aard van de bron is hiervoor verantwoordelijk. Want wanneer burgemeesters tijdens de bezetting overleden of zélf hun ontslag aanboden, werd de disciplinaire sanctie al snel overbodig en is er dus geen bron voorhanden.¹¹⁰

107. ARA, MVBZ, Benoemingsdossiers burgemeesters Provincie Vlaams Brabant, nr. 731. Gemeente Diegem, Verslag van de Arr. Comm, 1921.
108. PAA, 1340, Halle, Verslag van de Arr. Comm, 1921.
109. Had ook, ondanks zijn eerste plaats op de winnende lijst, het minst aantal voorkeurstemmen. Zie: PAA, 1340, Halle, [...].
110. N. Wouters, Straf- en zuiveringsdossiers [...], pp. 9-17.

Dit geldt ook voor burgemeesters die tijdens de oorlog benoemd waren door de bezetter.¹¹¹ Zoals reeds vermeld, vervielen die immers samen met alle andere Duitse benoemingen na de bevrijding van het land.

Een voorlopige telling aan de hand van de benoemingsdossiers voor 1696 Belgische gemeenten, zoals opgemaakt tussen 1918 en 1921, suggereert dat er in grosso modo honderdtachtig of tien procent van de lokaliteiten een onderzoek werd gevoerd naar de houding van de burgemeester.¹¹² Dit cijfer is echter om verschillende redenen arbitrair. Ten eerste werd de houding van alle burgemeesters nagetrokken, in theorie althans.¹¹³ Wat het onderscheid tussen een klacht en een routinecontrole niet altijd even duidelijk maakt. Ten tweede is het ook zo dat het aantal klachten aan het adres van een burgemeester meer vertelt over de lokale politieke verhoudingen in een dorp of gemeente, dan over diens houding tijdens de bezetting. Zo bleken heel wat klachten vaak arbitrair en onterecht. Als derde opmerking is het belangrijk dat de functie van burgemeester soms door verschillende personen uitgevoerd werd tijdens de bezetting. Dit kon door toedoen van de Duitse bezetter of door persoonlijke keuzes. Dit maakt dat meerdere onderzoeken per gemeente konden voorkomen.

Desalniettemin staft het vermelde cijfer de hypothese dat de houding en positie van de burgemeesters tijdens de bezetting en na de bevrijding maar weinig of niet geproblematiseerd werd. Hoewel er dus geen exhaustief beeld te distilleren valt, is er toch een kwantitatieve analyse van de omvang van de epuratie van het activisme mogelijk. Zo tonen de cijfers over de Waalse steden en gemeenten, niet geheel verwonderlijk, aan dat er geen enkele burgemeester verdacht of ontslagen werd vanwege activisme. Het Waals activisme was nog veel meer als zijn Vlaamse evenknie, een zaak van een absolute minderheid. Lode Wils beklemtoonde recentelijk dat de Waals-activistische benoemingen vooral een rechtstreeks gevolg waren van de bestuurlijke scheiding en het overbrengen van de gesplitste ministeries naar Namen.¹¹⁴

Voor de provincie Antwerpen bleek dat er in vijf gemeenten na de oorlog met de activistische inplanting rekening diende gehouden te worden.¹¹⁵ Dat

111. Iets wat niet per definitie als 'fout' werd gepercipieerd.

112. Cijfers voor de provincies Luxemburg (26 onderzoeken op 231 gemeenten), Henegouwen (43 op 452), Antwerpen (17 op 153), Limburg (26 op 245), Namen (26 op 365) en de arrondissementen Brussel-Halle en Vilvoorde (43 op 250).

113. Uiteraard met uitzondering van zij die tijdens of net na de bezetting overleden waren.

114. L. Wils, *Onverfranst, onverduits?* [...], pp. 275-276.

115. Hallaar, Duffel, Oud-Turnhout, Merksem en Sint-Amands.

waren er, verhoudingsgewijs, meer dan in Limburg¹¹⁶ en (Vlaams-)Brabant,¹¹⁷ waar respectievelijk in zeven en twaalf gemeenten afgerekend werd met (vermeende) activisten en leden van de Frontpartij.¹¹⁸ Voor West-¹¹⁹ en Oost-Vlaanderen¹²⁰ is de situatie minder duidelijk, gezien de slechte archiefsituatie. Toch lijkt het erop dat hier minder onderzoeken werden geopend naar activistische burgemeesters en burgemeesterskandidaten.

De cijfers zijn ook hier evenwel relatief. Net als de andere cijfers van hierboven, zijn ze in grote mate een uitkomst van de naoorlogse lokale electorale context. Een opmerking die vooral relevant is voor Brabant. In het Pajottenland scoorde de Frontpartij in 1921 sterk in enkele gemeenten.¹²¹ Minister van Binnenlandse Zaken Henri Carton de Wiart weigerde evenwel leden van de Frontpartij te benoemen tot burgemeester.¹²² Bijvoorbeeld in Kester, thuisbasis van Staf De Clercq, waar de lijst van de Frontpartij de absolute meerderheid van de stemmen behaalde (zeven van de negen zetels). Toch was het een kandidaat van de katholieke lijst die de sjerp kreeg. Ook in Gooik, Oudenaken en Oetingen slaagden zij er niet in om de Vlaams-nationalistische meerderheid te verzilveren.

Andere redenen?

Wat waren dan de andere motiveringen om tot een onderzoek over te gaan? Hoewel er zelden één determinerende factor was, bleken in naoorlogs België verklikking (zes ontslagen) en persoonlijke verrijking (drie ontslagen) de belangrijkste redenen voor een administratief tuchtonderzoek. Ook de postverlating kreeg tijdens de naoorlogse zuivering heel wat aandacht. Voor burgemeesters die hun (tijdelijke) afwezigheid niet konden legitimeren, was het in principe onmogelijk om herbe-

116. Limburg: Beringen, Moppertinge, Michelen boven Aalst, Sint-Lambrechts-Herk, Kinrooi, Eisden en Zonhoven. (Vlaams-) Brabant: Diegem, Gaasbeek, Gooike, Halle, Kester, Kraainem, Oetingen, Oudenaken, Sint-Stevens-Woluwe, Neerlanden, Steenokkerzeel en Molenbeek-Wersbeek.
117. Met 'verhoudingsgewijs' wordt bedoeld dat de provincies Limburg en (Vlaams-) Brabant een veel hoger aantal gemeenten kenden als Antwerpen (supra).
118. Limburg: 7 gemeenten op 245 en Vlaams-Brabant: 12 gemeenten op 250.
119. Voor West-Vlaanderen werden er geen dergelijke voorbeelden teruggevonden. Dat beeld lijkt ook bevestigd te worden in de bestaande literatuur. (J. Vander Bauwhede, *Het activisme in West-Vlaanderen: 1914-1918*, Vakgroep Geschiedenis, Universiteit Gent, Licentiaatsverhandeling, 1999).
120. Provinciaal Archief Oost-Vlaanderen (PAOV): Fonds 2/9875 e.v. en ARA, MVBZ, Benoemingsdossiers burgemeesters Provincie Oost-Vlaanderen, nr. 421-716 (In Oost-Vlaanderen was er enkel Sinaai, waar burgemeester Jozef Verstraeten één van de drie burgemeesters was die in Vlaanderen werden ontslagen vanwege activisme).
121. Br. De Wever, *De Vlaams-nationalisten in de gemeentebesturen tijdens het interbellum*, in: *Les élections communales et leur impact sur la politique belge (1870-1960)*, *Handelingen van het 16e internationaal colloquium*, Spa, 1992, pp. 195-230.
122. Br. De Wever, *De Clercq, Staf*, in: *NEVB [...]*, pp. 744-749.

noemd te worden. Het onderzoek naar de rol die burgemeesters speelden bij de gedwongen deportatie van arbeiders naar Duitsland maakt bovendien duidelijk dat de hogere autoriteiten vaak begrip opbrachten voor de moeilijke situaties waarmee zij geconfronteerd werden. In de provincie Henegouwen werd naar dertien burgemeesters een onderzoek geopend omdat ze ervan verdacht werden lijsten met namen van arbeiders aan de bezetter overhandigd te hebben. Niet één van hen werd hiervoor gesanctioneerd. Men had begrip voor de moeilijke keuzes (hogere autoriteiten noemden dit *la théorie du moindre mal*) en wanneer bleek dat de 'verklikkende' burgemeester geen slechte intenties had, maar door de bezetter was gedwongen of onder druk gezet, dan werd hij hiervoor niet gestraft.¹²³ Vooral het argument van de schrik voor Duitse collectieve represailles en geweld tegen de bevolking bleek een valabel argument.

De analyse toont vooral aan dat de studie van de houding en samenwerking van de burgemeesters ten opzichte van de Duitse bezetter niet gebaat is met een nationale bril binnen een traditioneel dichotoom denkkader van collaboratie en verzet. De Belgische natie werd quasi nooit gecontesteerd door de burgervaders op lokaal bestuurlijk niveau. Integendeel, de patriottische plicht ten opzichte van het Belgische vaderland vormde meer dan waarschijnlijk een cruciale motivatie in hun houding tegenover de Duitse bezetter. Wél was de positie van de burgemeesters en de lokale besturen aan strijd onderhevig wanneer zij er niet of maar moeilijk in slaagden om de verschillende bevolkingsgroepen te beschermen tegen zowel de Duitse maatregelen als tegen de depriverende economische omstandigheden. Tegen die achtergrond is het van belang te weten dat de erbarmelijke levensomstandigheden de bevolking in de steden zwaarder troffen dan op het platteland.¹²⁴ Dit had als rechtstreeks gevolg dat de burgemeesters in de steden in een sterkere positie stonden om zich af te zetten tegen de bezetter. Dat was op het platteland een stuk moeilijker omdat de bezetter veel minder moest vrezen voor sociale instabiliteit en oproer.¹²⁵ Dit verklaart daarom ook niet ten dele dat er geen burgemeesters uit

123. ARA, MVBZ, Benoemingsdossiers burgemeesters, Provincie Henegouwen, nr. 1523, Brief van gouverneur aan minister van BZ, 30/03/1920: *"En se prêtant dans une certaine mesure à une procédure qu'il ne pouvaient éviter, les administrations communales se sont inspirées de la théorie du moindre mal et ont réélement contribué à alléger les souffrances imposées par des individus dont la cruauté et la barbarie rappellent les procédés brutaux des agents de la Terreur."*

124. G. Nath, *Brood willen we hebben! Honger, sociale politiek en protest tijdens de Eerste Wereldoorlog*, Antwerpen, 2013, pp. 40-43.

125. Iets wat ook expliciet benoemd werd in het bronnenmateriaal. De gouverneur van Henegouwen schreef hierover: *"Peut-être il été plus glorieux pour lui qu'il eut exprimé par un refus bien catégorique et bien exprès sa volonté de considérer comme nul le mandat qui lui était conféré [door de Duitse bezetter]: mais il faut bien admettre que l'héroïsme et l'amour du sacrifice ne s'imposent pas et qu'à la campagne surtout la résistance passive aux actes de l'ennemi est plus dans le tempérament qu'une résistance active et extérieure."* ARA, MVBZ, Benoemingsdossiers burgemeesters, Henegouwen, nr. 1318, Arc-Ainières, Rapport van de gouverneur (1921).

sterk verstedelijkte gebieden ontslagen werden, maar ook waarom er heel wat onder hen de status van nationale held kregen.¹²⁶

BESLUIT

Hierboven werd duidelijk dat de pogingen tot een streven naar macht op het lokale niveau als een fiasco kunnen worden beschouwd. Dit kan evenwel niet gezegd worden van de naoorlogse zuivering. In vergelijking met het juridische kader kende de administratieve epuratieprocedure een meer flexibel karakter. Het maakte ze tot een succesvolle operatie die ervoor zorgde dat enkel de houding van burgemeesters beoordeeld werd, en dit op de meest effectieve manier. Dit bleek vooral uit de grote aandacht die de kabinetten van de provinciegouverneurs en arrondissementscommissarissen hadden voor de lokale krachtsverhoudingen. Op die manier slaagden zij erin om heel wat ongegronde klachten te filteren, klachten die hoofdzakelijk werden neergelegd uit politieke overwegingen of om een andere kandidatuur kracht bij te zetten. Uit die vele onderzoeken bleek vooral dat samenwerking tussen de burgemeesters en de Duitse bezetter niet als dusdanig veroordeeld werd, maar wel de manier waarop dit gebeurde. In die hoedanigheid valt het dan ook op dat de epuratieprocedure voor *les mauvais bourgmestres* niet op exact dezelfde wijze georganiseerd werd als in de centrale administratie en de magistratuur. Wat beklemtoont dat er geen uniforme naoorlogse epuratieprocedure was en dat de verschillende ministeriële departementen autonoom handelden.

De zaak van de drie activistische burgemeesters die ontslagen werden, toont aan dat de beschuldiging van activisme absoluut minoritair was, in verhouding tot de in totaal 26 burgemeesters die uit hun ambt ontheven werden. De meesten werden ontslagen vanwege verklaring of persoonlijke verrijking, dit in combinatie met zeer verregaande samenwerking en/of sporen van Duitsgezindheid. Hierbij waren de specifieke lokale contexten en oorlogsgebeurtenissen vaak een determinerende factor. De traditionele politieke collaboratie zoals die op veel grotere schaal voorkwam in de Tweede Wereldoorlog heeft als dusdanig lange tijd een grote invloed gehad op het historische onderzoek naar de repressie en zuivering na de Eerste Wereldoorlog, in die mate dat er buitenmatig veel aandacht wordt besteed aan de activistische collaboratie.

Niet zozeer de schuldvraag aangaande samenwerking met de bezetter zou dus centraal mogen staan in verder onderzoek. Wel de manier waarop werd samengewerkt en in welke domeinen dat gebeurde. Sociologisch onderzoek naar bezettingen vanuit een historisch perspectief beklemtoont immers dat een vreemde overheerser zijn heerschappij over een bepaald gebied en bevolking slechts kan

126. Zie bijvoorbeeld: Emile Braun (Gent), Charles Dessain (Mechelen), Adolphe Max (Brussel), Amedée Visart de Bocarmé (Brugge), ...

handhaven dankzij vormen van samenwerking met lokale elites.¹²⁷ Meer specifiek voor de studie van burgemeesters en lokale besturen is het relevant na te gaan hoe burgemeesters die vormen van samenwerking ten opzichte van de lokale bevolking legitimeerden, bijvoorbeeld met betrekking tot de voedselvoorziening en de ordehandhaving.¹²⁸ Hoe positioneerden zij zich tegenover andere lokale elites en bevolkingsgroepen? En op welke manier pacificeerden de burgemeesters in de stad en op het platteland de sociale tegenstellingen, spanningen en strubbelingen?

Tot slot is het niet onbelangrijk te wijzen op het feit dat de burgemeesters deel uitmaakten van een lokaal bestuur dat uit verschillende actoren bestond. Zo werd hier niet ingegaan op de problematiek van de bestraffing van schepenen en gemeenteraadsleden. Maar ook gemeentepersoneel zoals gemeentesecretarissen en stadsontvangers konden bestraft worden. Voor hen was er ook een andere procedure voorzien. Om hen te ontslaan was er enkel een meerderheid in de gemeenteraad nodig, gevolgd door een goedkeuring van de provinciegouverneur. Zo'n procedure lijkt openingen te laten voor lokale politieke strijd en afrekeningen, iets wat Hendrik Elias ook suggereert wanneer hij hen de 'gebroomde' noemt.¹²⁹ In welke mate dit ook zo was, blijft voer voor verder onderzoek.

Jan Naert (°1990) is Master of Arts in de Geschiedenis. Deze bijdrage is gebaseerd op onderzoek dat werd verricht in het kader van het FWO-doctoraatsproject aan de UGent: *Burgemeesters in de Eerste Wereldoorlog. Besturen onder Duitse bezetting in België en Noord-Frankrijk (1914-1921)* (Promotor: Prof. dr. Antoon Vrints en co-promotor: dr. Nico Wouters).

127. C. Lammers, *Vreemde overheersing. Bezetting en bezetting in sociologisch perspectief*, Amsterdam, 2005.
128. P. Romijn, *Boosaardig bestuur*, Amsterdam, 2002, pp. 18-20.
129. H. Elias, *Vijfentwintig jaar Vlaamse beweging (1914-1939). Deel I*, Antwerpen, 1971, p. 181.

JAN NAERT

Burgemeesters en activisme tijdens en na Wereldoorlog I (1914-1921)

Zowel de activistische samenwerking met de Duitse bezetter tijdens de Eerste Wereldoorlog als de bestraffing ervan na de oorlog, kunnen op veel interesse rekenen van de Belgische historici. De historiografie hieromtrent blijft dan ook stelselmatig aangroeien. Zo benadrukte Lode Wils recentelijk nog, verwijzend naar de vele lokale studies, dat de activisten zich ook meester probeerden te maken van het gemeentelijke niveau. Dit artikel toont aan dat de pogingen van activisten om burgemeesters uit hun rangen te laten benoemen om verschillende redenen mislukten. Hoewel de activisten niet per definitie kansloos waren, had de Duitse bezetter steevast het laatste woord. Die opteerde zo goed als altijd voor de verkozen Belgische burgemeesters en werkte met hen samen om de openbare orde en rust in het bezette land te bewaren. Na de oorlog organiseerde het Ministerie van Binnenlandse Zaken tussen 1918 en 1921 een zuivering van het burgermeesterkorps. Het ministerie opende een onderzoek naar activistische burgemeesters en zij die van activistische sympathieën verdacht werden. Een analyse van die onderzoeken toont enerzijds aan dat het aantal burgemeesters dat beschuldigd werd van activisme zeer klein was. Anderzijds wordt duidelijk dat de studie naar de houding van burgemeesters ten aanzien van de Duitse bezetter weinig gebaat is bij een dichotoom denkkader van collaboratie en verzet.

JAN NAERT

Mayors and activism during and after Word War I (1914-1921)

Both the activist collaboration with the German occupiers during the First World War as well as its punishment after the war are of great interest to Belgian historians. Therefore the historiography on this subject continues to increase systematically. Lode Wils for instance recently emphasised in reference to the many local studies that the activists also tried to gain control at the municipal level.

This article demonstrates that the attempts by activists to have mayors nominated from within their ranks failed for a number of reasons. Although the activists were not necessarily non-starters, the German occupiers invariably had the last word. The latter almost always opted for the elected Belgian mayors and cooperated with them in order to maintain public order and security in the occupied territory. After the war the Ministry of Home Affairs organised a purge of the body of mayors between 1918 and 1921. The ministry opened an investigation into activist mayors and those suspected of activist sympathies. An analysis of those investigations demonstrates on the one hand that the number of mayors that was accused of activism was very small. On the other hand it becomes clear that the study into the attitude of mayors towards the German occupiers does not benefit from a dichotomous conceptual framework of collaboration and resistance.
